

בית משפט לענייני משפחה בטבריה

תמ"ש 58850-10-15 XXX נ' XXX ואח'

בפני כבוד השופטת ורד ריקנטי-רוסער

התובעת Xxx

נגד

הנתבעים 1.XXX

2. XXX - מושב עובדים להתיישבות חקלאית שיתופית בע"מ

3. הסוכנות היהודית לא"י

4. רשות מקרקעי ישראל

פסק דין

עניינו של פסק דין זה תביעה לביטול רישום זכויות במשק חקלאי, ביטול תצהיר הסתלקות מעיזבון וקבלת פיצוי על פי סעיף 114 לחוק הירושה, התשכ"ה-1965 (להלן: "חוק הירושה").

א. רקע עובדתי

1. התובעת היא בתה של הגב' ר' שהלכה לבית עולמה ביום 7.6.03 (להלן: "ר'"). אחר עיזבונה של המנוחה ר' ניתן ביום 4.9.03 צו ירושה על פי דין ולפיו התובעת הינה היורשת היחידה של עיזבונה (ר' צו ירושה נספח א' לכתב התביעה).

2. הנתבע 1 הינו אחיה של המנוחה ר' ודודה של התובעת. המנוחה ר' והנתבע 1 הינם שניים מתוך חמשת ילדיהם של X ז"ל שהלך לבית עולמו ביום X/X/85. 85. X ז"ל שהלכה לבית עולמה ביום X/X/92 (להלן: "הסב המנוח" ו"הסבתא המנוחה" או "ההורים המנוחים" בהתאמה). יתר ילדי ההורים המנוחים הינם: ה"ה צ' ז"ל, הגב' ג"א והגב' ד"י.

3. הנתבעת 4, רשות מקרקעי ישראל (להלן: "הרשות"), מנהלת על פי דין את קרקעות המדינה ובהן את משק חקלאי מס' 4 במושב xxx (להלן: "המשק") (להלן: "המושב") והנתבעת 3, הסוכנות היהודית לא"י (להלן: "הסוכנות היהודית") הינה גורם מיישב שפעל ליישוב יישובים חקלאיים במדינת ישראל ובכלל זאת במושב xxx.

4. הנתבעת 2, xxx מושב עובדים להתיישבות חקלאית שיתופית בע"מ (להלן: "האגודה"), הינה אגודה שיתופית חקלאית בה מאוגדים בעלי משקים חקלאיים במושב.

בין האגודה לבין הסוכנות היהודית ולבין הרשות הסכם משולש ביחס למשבצת הקרקע אשר נמסרה לאגודה ובה מצוי גם המשק (להלן: "ההסכם המשולש"). האגודה הינה ברת רשות בשטח משבצת הקרקע שנמסרה לה ע"י הגורמים המיישבים הנ"ל ובעלי המשקים במושב הינם ברי רשות של האגודה (ר' העתק ההסכם המשולש מיום 7.11.11 – נספח ב' לכתב הגנת הרשות).

5. הזכויות במשק נרשמו תחילה על שם ההורים המנוחים ולאחר פטירת הסב המנוח, ביום 17.11.88, נרשמו ע"ש הסבתא המנוחה אגב פטירת בעלה (ר' הודעת הסוכנות היהודית על מסירת נחלה למתיישב – נספח 1 לכתב הגנתה). הזכויות במשק רשומות עד היום בספרי הרשות ע"ש הסבתא המנוחה (ר' אישור זכויות הרשות מיום 14.3.16 – נספח א' לכתב הגנת הרשות).

6. לאחר פטירת ההורים המנוחים שניים מילדיהם, ה"ה צ' ז"ל והגב' ג"א, הסתלקו מחלקם בעיזבון הוריהם לטובת המנוחה ר'. בהתאם לצו ירושה משותף שניתן בשנת 1995 ע"י בית הדין הרבני האזורי בפ"ת, יורשי ההורים המנוחים לאחר ההסתלקויות הינם הנתבע 1 (1/5), הגב' ד' (1/5) ור' (3/5) (להלן: "צו הירושה") (ר' צו ירושה – נספח ד' לכתב התביעה).

7. המחלוקת בין הצדדים נוגעת לטענת הנתבע 1 בדבר קיומה של הסכמה פנים משפחתית בין כל ילדי ההורים המנוחים לאחר הוצאת צו הירושה, לפיה מלוא הזכויות במשק יוקנו לו והוא יטול על עצמו את כל חובות העיזבון והמשק, ללא פיצוי אחיו. לטענת הנתבע 1 בעקבות הסכמה זו חתמו ילדי ההורים המנוחים צ' ז"ל, ג"א ו-ד' ביום 23.11.97 על הצהרה בפני עדים שהם מוותרים על הזכויות במשק לטובתו (להלן: "כתב הויתור") (ר' נספח א' לכתב הגנת הנתבע 1). בהמשך, ביום 23.3.98, חותמת המנוחה ר' על תצהיר הסתלקות מהעיזבון ההורים המנוחים לטובת הנתבע 1 אשר נחתם ואושר על ידי בית הדין הרבני האזורי בצפת (להלן: "תצהיר ההסתלקות") (ר' נספח ו' לכתב התביעה). גם הגב' ד' חותמת ביום 20.4.98 על תצהיר הסתלקות מעיזבון ההורים המנוחים לטובת הנתבע 1 ותצהירה נחתם בפני בית הדין הרבני בפ"ת (ר' תצהירה – נספח לכתב הגנת הסוכנות).

8. החל משנת 2002 פונה הנתבע 1 לגורמים המיישבים לטובת העברת הזכויות במשק לבנו - מר ר"ב (להלן: "ר"ב" או "בנו של הנתבע 1" לפי העניין) (ר' למשל מכתב הסוכנות היהודית מיום 9.6.02; ר' תצהיר העברת זכויות של הנתבע 1 לבנו מיום 22.7.02; ר' פניית האגודה למשקם בקשר עם העברת הזכויות במשק מהנתבע 1 לטובת בנו מיום 2.3.03 – הכל נספחים לכתב הגנת הסוכנות).

פעולות נוספות בקשר עם העברת הזכויות במשק לבנו מבוצעות ע"י הנתבע 1 החל משנת 2010 (ר' אישור ועד הנהלת האגודה מיום 29.8.10 בדבר העברת הזכויות מהנתבע 1 לבנו; ר' תצהירי העברה ללא תמורה מהנתבע 1 לבנו מיום 18.7.11 - נספח ו' לכתב הגנת הרשות; ר' הודעה על מסירת נחלה לבנו של הנתבע 1 מיום 22.11.12 – נספח לכתב הגנת הרשות; ר' מכתב הסוכנות היהודית לנתבע 1 מיום 22.11.12 והפנייתו לקבלת אישור הרשות להעברת הזכויות לבנו – נספח 7 לכתב הגנת הסוכנות; ר' בקשה להעברת זכויות מהנתבע 1 לבנו מיום 11.12.13 – נספח לכתב הגנת הרשות).

9. במועד מדויק שאינו ידוע, לטענת התובעת בשנת 1999, פונה הנתבע 1 לבית הדין הרבני האזורי בפ"ת בבקשה לתיקון צו הירושה אחר הוריו המנוחים - אולם בקשתו נדחתה אף ללא קבלת עמדת יתר היורשים (ר' מכתב מזכיר בית הדין הרבני נספח ח' לכתב התביעה). ביום 27.3.14 שב ופונה הנתבע 1 לבית הדין הרבני האזורי בפ"ת בבקשה שניה לתיקון צו הירושה של הוריו ולאחר שביום 18.6.14 התקיים דיון במעמד התובעת והנתבע 1, ניתנה ביום 23.9.14 החלטת בית הדין הרבני (ברוב דעות) שדחתה את בקשת הנתבע 1 והותירה את צו הירושה אחר ההורים המנוחים על כנו (ר' פרוטוקול הדיון נספח ה' לכתב התביעה; ר' החלטת בית הדין מיום 23.9.14 - נספח יא' לכתב התביעה). בהחלטת בית הדין מיום 23.9.14 נקבע:

"לאחר שמיעת דברי הצדדים וב"כ בארץ רוח וקשב רב ולאור החומר שבתיק, מחליטים: דוחים הבקשה.

נימוקי ההחלטה:

א. ניתנה החלטה בעבר כאן בביה"ד הדוחה את הבקשה, ולא הוגש כל ערעור על החלטה זו.

ב. צו הירושה ניתן לפני למעלה מעשר שנים, כיום ביה"ד אינו יכול לברר ולהגיע לחקר האמת כאשר הנוגעים בדבר נפטרו לבית עולמם.

ג. הסבר המבקש על שיהיו רב השנים בטיפול במבוקש, יתרה מכך, עיתוי הגשת הבקשה בעת הזו דווקא ולא לפני שנים, אין בו כדי לתת מענה לשאלות ולתהיות הרבות שעלו בדיון, ואין בה כדי להניח את דעת ביה"ד.

ד. ההחלטה ניתנה בדעת רוב. לדעת המיעוט אפשר לתת את הצו המבוקש לאחר שהאחות ד' תופיע לותר לאחיה גם על חלקה של האם".

10. ביום 29.10.15 עתרה התובעת בתביעה שלפני ובה עתרה לביטול רישום הזכויות במשק ע"ש הנתבע 1 או בנו אצל הגורמים המיישבים, ביטול תצהיר ההסתלקות של ר' וקבלת פיצוי בגין המשק על יסוד הוראות סעיף 114 לחוק הירושה.

ב. עיקר טענות הצדדים

11. **התובעת:** לאחר פטירת הסבתא המנוחה שניים מתוך חמשת ילדיה ויתרו על חלקם בעיזבון לטובת המנוחה ר' נוכח מצבה הרפואי, הנפשי והכלכלי, כך שחלקה של המנוחה ר' עומד על 3/5 מעיזבון ההורים המנוחים. לדברי התובעת בשל מחלתה הנפשית של אימה ומצבה הכלכלי, התובעת הועברה בגיל 7 למשפחת אומנה ולכן לא ידעה שאמה המנוחה ר' זכאית לחלק בעיזבון ההורים המנוחים, זכות שעברה אליה מכוח היותה היורשת היחידה של אימה.
12. לטענת התובעת, לאחר נתק ארוך שנים בינה לבין הנתבע 1, ניסה הנתבע 1 להחזיר אותה על הסכמה לתיקון צו הירושה של ההורים המנוחים, ורק אז התגלה לה שהוא מסתמך על תצהיר הסתלקות של ר' מיום 23.3.98. לטענת התובעת, הנתבע 1 החזיר את המנוחה ר' על תצהיר ההסתלקות במטרה להשתלט על זכויותיה במשק, כאשר הוא ואשתו – הגב' רוי, מנצלים את מצוקתה הנפשית והכלכלית של המנוחה ר' ומטעים אותה. לטענתה המנוחה ר' חותמת על תצהיר ההסתלקות מבלי שהיא מבינה את תוכנו ומשמעותו ומבלי שהוסבר לה שבפעולה זו היא מוותרת על חלקה בעיזבון ההורים המנוחים מבלי לקבל כל תמורה.
13. לדברי התובעת, בקשת הנתבע 1 לתיקון צו הירושה נדחתה, אלא שלמרות זאת הנתבע 1 המשיך לפעול להעברת הזכויות במשק על שם בנו. עוד ובנוסף טענה התובעת שבהתאם להסכם המשולש זכויות ההורים המנוחים במשק הן זכויות של בר רשות בלבד ואינן חלק מהעיזבון ולכן תצהיר ההסתלקות אינו חל על הזכויות במשק. לעמדתה מאחר וההורים המנוחים לא מינו בן ממשיך למשק, יש להחיל את הוראות ס' 114 לחוק הירושה ועל היורש המוכן ומסוגל לקיים את המשק לפצות את היורשים האחרים – מהלך שלא בוצע מול הגורמים המיישבים טרם העברת הזכויות במשק.
14. **הנתבע 1:** לטענת הנתבע 1 בית ההורים המנוחים במשק היה מוזנח ונטוש במשך שנים רבות, על המשק רבצו חובות רבים והסוכנות היהודית אף ביקשה למנות כונס נכסים לצורך מכירתו לצד ג'. על רקע זה הוסכם בין האחים כולם שהם יוותרו על חלקם בעיזבון ההורים המנוחים ועל הזכויות במשק לטובת הנתבע 1 ללא פיצוי, בעוד הוא יישא בחובות - וכפועל יוצא נחתמו כתב הויתור, תצהיר ההסתלקות של המנוחה ר' ותצהירה של הגב' ד'. לטענת הנתבע 1 הוא פעל על סמך תצהירי ההסתלקות וכתב הויתור והעביר את הזכויות במשק לבנו בהתאם לדרישות ותנאי הגורמים המיישבים.

15. לטענתנו יש לדחות את טענת התובעת לעניין כשרותה של המנוחה ר' לחתום על תצהיר ההסתלקות וכן הטענות לעניין ניצול, טעות או ההטעה שכן הן לא הוכחו והן אינן נכונות לגופן. לדבריו בית הדין הרבני האזורי בפ"ת לא קבע וגם לא נדרש לקבוע האם תצהיר ההסתלקות תקף ואין בדחיית הבקשה לתיקון צו הירושה כדי לגרוע מתוקפו של ויתורה של המנוחה ר'. הנתבע 1 הוסיף וטען כי מאחר והזכויות במשק אינן חלק מהעזבון הוא כלל לא נדרש לתיקון צו הירושה לשם ביצוע העברת הזכויות והוא פעל לעשות כן על סמך ייעוץ מיסויי בלבד. לבסוף טוען הנתבע 1 כי מאחר והוא ואחיו הגיעו להסכמה משפחתית בה הם מוותרים על חלקם במשק, הם אינם זכאים לפיצוי לפי סעיף 114 לחוק הירושה, לרבות המנוחה ר' והתובעת בנעליה.

16. **הסוכנות היהודית, הרשות והאגודה: הסוכנות היהודית, רשות מקרקעי ישראל והאגודה,** בקשו שלא לנקוט עמדה בסכסוך המשפחתי והותירו את ההכרעה לשיקול דעת בית המשפט, בכפוף להוראות ההסכם המשולש ונהליהן. בכתב הגנתה ציינה הסוכנות היהודית שכל פעולה שביצעה ביחס לרישום הזכויות במשק, בוצעה בהתאם לנוהלי הסוכנות ולתצהירי ההסתלקות שהתקבלו אצלה אשר נחזו להיות אותנטיים, ערוכים כדין ומשקפים את רצון הצדדים (ר' **סעיף 9 לכתב הגנת הסוכנות היהודית**). נוכח עמדת הגורמים המיישבים הנ"ל הוסכם על מחיקתם מכתב התביעה - וכך הוריתי (ר' **החלטה מיום 21.4.16 בעניין הרשות והסוכנות היהודית; ר' החלטה מיום 23.8.16 בעניין האגודה**).

17. לאור המחלוקת בעניין יכולתה של המנוחה ר' להבין את משמעותו ותוכנו של תצהיר ההסתלקות - ולבקשת התובעת, הוריתי על מינוי מומחה מטעם בית המשפט ד"ר ג"ה - מומחה בפסיכיאטריה (להלן: "**המומחה**") אשר הגיש לתיק בית המשפט חו"ד מיום 25.2.18 (להלן: "**חו"ד**"). כמו כן הצדדים הגישו תצהירי עדות ראשית, בעלי הדין ועדיהם נחקרו, הוגשו סיכומים בכתב, ומכאן הכרעתי.

ג. דיון והכרעה

הזכויות במשק, טיבן והתנאים לעבירותן

18. בכדי להכריע בסעדים שהתבקשו, נדרשתי לבחון תחילה את טיבן של הזכויות במשק והתנאים לעבירותן. במקרה זה לא היתה מחלוקת שהזכויות במשק מוסדרות בהסכם המשולש אשר הוצג לפני ושהזכויות במשק אינן חלק מעזבון ההורים המנוחים. כן לא היתה מחלוקת על כך שלא מונה על ידי ההורים המנוחים בן ממשיך (ר' **הצהרות באי כוח הצדדים בפרוטוקול הדיון מיום 21.4.16 בעמ' 1 שורות 14 - 15**).

19. זכות בר רשות הינה זכות אישית, אשר מאפייניה ודרך עבירותה נקבעים בחוזה בין מעניק הזכות לבין מקבלה (ר' ע"א 103/89 אזולאי נ' אזולאי, פ"ד מ"ה (1) 477) וכך נקבע בהקשר זה בע"א 1662/99 חיים ה' חיים, פ"ד נו (6) 295 :

"ההלכה הפסוקה הגדירה זכות זו כזכות אישית שאינה קניינית, אשר אופיה וגדריה נקבעים בהתאם להסכמת הצדדים בהסכם הרשיון... אף שרשות השימוש היא זכות אישית, היא עבירה בכפוף לתנאי ההסכמה בין מעניק הזכות למקבל הזכות השימוש. יוצא מכך, כי בר רשות רשאי לעשות דיספוזיציה בזכותו – הכל בכפוף

להסכמת הצדדים בעת יצירת הרשיון ..."

20. מאחר ותנאי עבירותה של הזכות ניתנים להסכמה בין מקבל השימוש ומעניק השימוש, לצורך הכרעה בשאלה שבפני יש לבחון את הוראות ההסכם המשולש מכוחו הוענקו להורים המנוחים זכויות של בר רשות במשק. בעניין זה נקבע בסעיף 20 ה' להסכם המשולש כי :

"במקרה של פטירת חבר האגודה או מתיישב ביישוב תחולנה ההוראות הבאות בדבר מסירת זכויות השימוש בנחלה ו/או במשק העזר שבשימוש. למען הסר ספק מוצהר ומוסכם בזה אי אין באמור בסעיף זה לשנות את מהות זכויותיו של חבר האגודה כזכויות בר-רשות בלבד שאינן חלק מעיזבונו ואין באמור בסעיף זה כדי לשנות את מעמדו של חבר האגודה על פי חוזה זה כבר-רשות לכל דבר ועניין: (1) במקרה של פטירת חבר אגודה או מתיישב ביישוב, יועברו כל זכויותיו בנחלה לבן/בת הזוג שנותר בחיים. באין בן/בת זוג לחבר האגודה או מתיישב שנפטר יועברו כל זכויותיו בנחלה לבן ממשיך שנקבע על ידי ההורים ושאושר על ידי המיישבת.

באין בן ממשיך כאמור יועברו כל הזכויות בנחלה בהתאם לעקרונות הקבועים בסעיף 114 לחוק הירושה תשכ"ה-1965..."

21. הוראות ההסכם המשולש יוצרות מדרג בהורשת זכויות בר הרשות של חבר האגודה או המתיישב. ראשית תיבחן השאלה האם בעל הזכויות הותיר אחריו בן זוג במותו, שכן אז עוברות הזכויות לידי. בשלב השני תיבחן השאלה האם מונה ע"י ההורים בעלי הזכויות בן ממשיך, ובנסיבות אלו תועברנה הזכויות לידי. ככל שהתשובה לשאלה זו היא שלילית – כפי המקרה שלפני, תועברנה הזכויות במשק עפ"י העקרונות הקבועים בסעיף 114 לחוק הירושה כדלקמן :

"(א) משק חקלאי שהוא יחידה שחלוקתה היתה פוגעת בכושר- קיומה כמשק חקלאי העשוי לפרנס משפחה חקלאית – יימסר ליורש המוכן ומסוגל לקיימו, והוא יפצה את היורשים האחרים במידה ששווי המשק עולה על המגיע לו מן העיזבון.
(ב) באין הסכמה בין היורשים בשאלה מי מהם מוכן ומסוגל לקים את המשק החקלאי, מה הם הנכסים המהווים את המשק החקלאי, מהו שווי המשק לצורך החישוב בין היורשים ובדבר צורת הפיצוי ליורשים האחרים, זמני סילוקו והבטחתו – יחליט בית המשפט לפי הנסיבות.

(ג) היו שני יורשים או יותר, ובהם בן-זוגו של המוריש, מוכנים ומסוגלים לקיים את המשק החקלאי – בן-זוגו של המוריש עדיף על יורשים אחרים.
(ד) היה יורש עובד במשק החקלאי בחיי המוריש או שהשקיע בו מהונו ולא קיבל תמורה כפי שאדם אחר היה מקבלת, יובא זאת בחשבון בקביעת הפיצוי האמור.”

22. הזכויות במשק אינן אפוא חלק מעיזבון ההורים המנוחים, כך שזכויות אלה תועברנה בהתאם לעקרונות סעיף 114 לחוק הירושה "לירש המוכן ומסוגל לקיימו.." והוא מצידו יפצה את יתר היורשים במידה ושווי המשק עולה על חלקו בעיזבון. למרות שהזכויות במשק אינן חלק מעיזבון ההורים המנוחים, לשון סעיף 114 לחוק הירושה מחזירה אותנו לשאלה מיהם יורשי ההורים המנוחים לטובת קביעת רשימת הזכאים לקבל את המשק ואת הפיצוי.

23. באשר לזהות יורשי ההורים המנוחים, בעניין זה מונח לפני צו הירושה משנת 1995, אשר אין חולק שמעולם לא בוטל, לא שונה ולא תוקן ובקשה לתיקונו על פי סעיף 72 לחוק הירושה, נדחתה על ידי בית הדין הרבני האזורי בפ"ת. לצד צו הירושה קיימים מסמכים נוספים, המאחרים לצו, ובהם כתב הויתור ותצהיר ההסתלקות. יש לבחון אפוא את תוקפם ומשמעותם של מסמכים אלו על המחלוקות שלפני. אקדים ואומר שלא מצאתי מניעה לדון בשאלת תוקפו של תצהיר ההסתלקות של המנוחה ר', חרף החלטת בית הדין הרבני אשר דחתה בקשת הנתבע 1 לתיקון צו הירושה, וזאת ממספר טעמים. **האחד**, התובעת עצמה העמידה בפני כפלוגתא את שאלת תוקפו של תצהיר ההסתלקות והיחס בינו לבין הזכויות במשק והזכות לפיצוי - ועתרה לקבלת סעדים מבית המשפט ביחס לתוכנו. **השני**, בית הדין הרבני דחה את הבקשה לתיקון צו הירושה מהטעמים אשר פורטו בהחלטתו ועל יסוד הוראות סעיף 72 לחוק הירושה, בעוד שלפני התבררה עילת תביעה אחרת של התובעת הנוגעת לתוקפו של תצהיר ההסתלקות. בית הדין הרבני לא דן בהחלטתו בשאלת תקפותו של תצהיר ההסתלקות ולא נקבע כל ממצא ביחס אליו בהחלטה (ר' לעניין מעשה בית דין רע"א 2237-06 **בנק הפועלים בע"מ נ' רלה וינשטיין מיום 8.3.09 – פורסם בנבו**). ומן הכלל אל הפרט.

העברת הזכויות במשק לנתבע 1 מכוח הסכמה פנים משפחתית וויתור על זכות הפיצוי

24. לטענת התובעת, ללא כל קשר לשאלת תוקפו של תצהיר ההסתלקות של המנוחה ר', לא התקיימו במקרה זה עקרונות סעיף 114 לחוק הירושה, טרם בוצעו פעולותיו של נתבע 1 אצל הגורמים המיישבים להעברת הזכויות במשק אליו - וממנו לבנו ר'. לעומתה טען הנתבע 1 שבין ילדי ההורים המנוחים התגבשה הסכמה פנים משפחתית, לאחר שניתן צו הירושה, בה הוסכם שכל האחים מוותרים על זכויותיהם במשק לטובתו ובתמורה הוא התחייב לשאת בחובות שרצו על המשק, ללא פיצוי האחים. השאלה אם הייתה הסכמה פנים משפחתית אם לאו ומהו טיבה ותוכנה של אותה הסכמה, היא שאלה שבעובדה והנטל להוכחתה מוטל על הטוען אותה. לאחר בחינת העדויות וחומר הראיות אשר הובא לפני, מצאתי לקבל את גרסת הנתבע 1, ואסביר.

25. הסכמת האחים ה"ה ד', צ' ז"ל וג"א קיבלה ביטוי מפורש בכתב הויתור מיום 27.11.97 בה הודיעו שהם מוותרים על זכויותיהם במשק לטובת הנתבע 1. כתב הויתור שנערך לטובת הנתבע 1 - צורף לתצהירו, הוא ואשתו העידו על נסיבות עריכתו והעידו גם על השיחות המקדימות בין האחים ובין הנכדים, לרבות המנוחה ר' והם נחקרו עליו. כתב הויתור הוגש כראיה בתיק ללא כל התנגדות מצד התובעת, מבלי שזמנו העדים לחתימתו וגם לא החותמים עליו. לא רק שתוכנו של כתב הויתור לא נסתר ע"י התובעת - ההסכמות הגלומות בכתב הויתור קיבלו חיזוק מיתר הראיות אשר הוצגו לפני מהן הוכחה לפני ההסכמה הפנים משפחתית ביחס לזכויות במשק כגרסת הנתבע 1 ללא פיצוי.

26. עוד בטרם הוצאת צו הירושה אחר ההורים המנוחים בשנת 1995, ה"ה צ' ז"ל וג"א, לא ביקשו דבר מעיזבון ההורים המנוחים והם הסתלקו מחלקם לטובת המנוחה ר'. מעבר לכך, לא הוכח ואפילו לא נטען ע"י התובעת שצ' ז"ל וג"א הביעו אי פעם עניין כלשהו במשק, החזיקו אותו או עיבדו אותו, לא עובר לפטירת הסבתא המנוחה בשנת 1992, לא בעת הוצאת צו הירושה בשנת 1995 וגם לא בכל מועד מאוחר אחר ועד היום. משכך, הסכמתם של צ' ז"ל והגב' ג"א לחתום על כתב הויתור על הזכויות במשק לטובת הנתבע 1, התיישבה עם רצונם ואומד דעתם כפי שגם שבא לידי ביטוי בהתנהגותם בפועל בכל מועד רלוונטי מאז פטירת ההורים המנוחים שאין הם מעוניינים בזכויות במשק והם אינם מבקשים פיצוי כלשהו. באשר לגב' ד', לא רק שהיא חתמה על כתב הויתור לטובת הנתבע 1 היא גם חתמה ביום 20.4.98 על תצהיר הסתלקות לטובת הנתבע 1 בפני בית הדין הרבני האזורי בפ"ת, תצהיר אשר אפשר גם לתת להסכמה הפנים משפחתית ביטוי בדרך של תיקון צו הירושה.

27. לגרסת הנתבע 1, ההסכמה הפנים משפחתית נעשתה ברקע מצבו המוזנח של המשק ודרישת הגורמים המיישבים להסדרת החובות הרובצים על המשק, כאשר כל האחים ובהם ר' לא רצו או שלא היו מסוגלים להחזיק ולהפעיל את המשק ולקחת על עצמם את הסדרת החובות. וכך העיד הנתבע 1 באשר להסכמה הפנים משפחתית (ר' **עדותו בעמ' 52 ש' 28-20 לפרוט' מיום 30.12.18**):

"ש: מה היו הסיבות שבזמנו כשאמך עליה השלום נפטרה שני האחים ויתרו לטובת המנוחה ר' על החלק שלהם בירושה בעיזבון.

ת: תשאל אותם מה אני יודע, המנוחה ר' היתה הכי לא מסודרת מבחינה כלכלית, בהתחלה חשבו בוא נעזור לה וניתן לה את החלק שלנו, ככה לפי הבנתי, אני לא נכנס בהם מה שהם חשבו, אני לא יודע מה הם חשבו זה זכותם לחשוב.

ש: למה אתה לא ויתרת לה.

ת: קודם כל היא לא יכלה להחזיק משק, והיה המשק מלא חובות עד הצוואר ובזמנו לא היה כדאי למכור ולא היה מי שיקנה אפילו. ואבא שלי ז"ל ביקש בזמנו שהבית

הזה יישאר של משפחת XXXX, ואני הכי לקחתי את הכל, אז אמרתי שאני באיזור וניקח את זה, אבל היא לא יכלה להחזיק משק."

ובהמשך בעמ' 66 לפרוטוקול החל משורה 23 :

"ש: לה יש 3/5 אתה מדבר רק עם האחים ולא מדבר עם המנוחה ר' וסוגר איתם קומבינה.

ת: היא לא היתה מסוגלת להחזיק משק. הבת שלה יכולה להחזיק משק היום. היא היתה חלק מהשיחות.

ש: האם כשאתם באתם ודיברתם על כל האחים על המשק, האם המנוחה ר' היתה בשיחות האלו, האם דיברתם עם האחים.

ת: דיברתי עם האחים ודיברתי עם כולם, ודיברתי איתה והיא לא מסוגלת להחזיק משק."

28. גרסת הנתבע 1 מצאה תימוכין בתצהירה של אשתו שטיפלה בהעברת הזכויות והסדרת החובות שרבעו על המשק. הגב' ר"ב פירטה וצירפה גם אסמכתאות בעניין היקף החובות שרבעו על המשק והסדרתם ע"י הנתבע 1, מהן עלה שתהליך הסדרת החובות הרבים נמשך מספר רב של שנים, כאשר מעל ריחף איום האגודה להוציא מחזקת הנתבע 1 את המשק לאור העובדה שהוא אינו מאוכלס מזה שנים רבות ומצבו המוזנח מהווה לעמדת האגודה מטריד (ר' מכתב האגודה לאשת הנתבע 1 ולבנו מיום 30.7.13 – נספח ט לתצהירה). אשת הנתבע 1 העידה גם לגבי ההסכם הפנים משפחתי. הגב' ר"ב תמכה בטענות הנתבע 1 כי בין האחים התקיימה הסכמה פנים משפחתית לעניין עתיד המשק והסבירה שהמנוחה ר' ויתרה לאחר שגם אחיה ויתרו (ראו עדותה בעמ' 103 ש' 22-1 לפרוט'). כן העידה הגב' ר"ב על הנסיבות שקדמו להסכמה הפנים משפחתית בין האחים שהיו נעוצות במצבו המוזנח של המשק (ראו עדותה בעמ' 91 ש' 30-28 ובהמשך בעמ' 92 ש' 9-1 לפרוט').

29. ביחס להיקף החובות הוצג לפני פסק משקם מיום 18.4.12 בעניין דרישה לתשלום חוב ע"ש הסב המנוח שהוצאה כנגד עיזבונו עוד ביום 10.1.95. מפסק המשקם הוברר שביום 17.4.12 ניתן פסק משקם חלקי ע"ש 63,000 ₪ בעקבות הסדרת חובות המשק. לאור הסדרת החובות בוטלו העיקולים וצווי המניעה שמנעו העברת הזכויות במשק לנתבע 1 וממנו לבנו (ר' נספח ג' לתצהירה). כן הוצג לפני אישור האגודה על קבלת שיק מאשת הנתבע 1 ע"ש 55,000 ₪ ושיק נוסף ע"ש - 8,000 ₪. ז.פ. 10.4.12 לטובת פירעון החוב למנהלת להסדרים על פי פסק המשקם (ר' נספחים ח' ו- יג' לתצהירה). הנתבע 1 ומשפחתו דאגו גם להסדרת חובות לרשות מקרקעי ישראל והוצגה לפני קבלה ע"ש 9,600 ₪ ע"ש יורשי הסב המנוח ובנו של הנתבע 1 מיום 7.11.12 בגין תשלום לאגודה בעבור מיסים שוטפים לרשות עד לחודש 10/12 כולל (ר' נספח ז' לתצהירה). כן הוצגה לפני דרישה לתשלום מס מיום 25.12.01 שהופנתה ליורשי הסבתא המנוחה בגין חובות העיזבון בסך של כ- 378,000 ₪ וזאת בגין יתרת מס ואי הגשת דו"חות לשנת המס 93' (ר' נספח יא לתצהירה).

30. גם כתב הטענות מטעם הסוכנות היהודית תמך בגרסת הנתבע 1 והוברר ממנו שעם פניית הנתבע 1 להעביר את הזכויות במשק ע"ש בנו, נודע לסוכנות היהודית שבית המגורים במשק פרוץ ומוזנח ושהחלקות החקלאיות המשויות למשק אינן מעובדות, תיאורים התואמים הזנחה של מספר שנים בשים לב גם לכך שהסבתא המנוחה נפטרה עוד בשנת 92'. כמו כן ביארה הסוכנות היהודית שבאותה עת רבצו חובות על המשק אשר לא הוסדרו, עד כדי כך שנשקל למנות כונס נכסים לטובת מכירת המשק וכיסוי החובות (ר' **סעיפים 19 ו- 20 לכתב הגנת הסוכנות היהודית**). כך גם עלה ממכתב הסוכנות היהודית מיום 9.6.02 לנתבע 1 בקשר עם העברת הזכויות במשק לבנו, מכתב בו נזכר חוב תקציבי הרובץ על המשק בסכום של כ- 41,000 ₪ והתבקש אישור המנהלה להסדרים חקלאיים להסרת צו המניעה על משבצת הקרקע של המושב לטובת העברת הזכויות (ר' **נספח 3 לכתב הגנת הסוכנות היהודית**).

31. התובעת מצידה לא הכחישה מצב המשק מאז פטירת ההורים המנוחים, הזנחת בית המגורים במשק והיותו בלתי ראוי למגורים. וכך טען בא כוחה בדיון לפני מיום 21.4.16 (ר' **בעמ' 2 לפרוטוקול בשורה 16**):

"המצב של המשק נכון להיום מאז שהוריו של הנתבע נפטרו, הוא מצב שלא נעשה דבר, מעבר לכך שיש שם בית שעומד ליפול ושטחים הרוסים לגמרי, אף אחד לא יכול לגור שם."

התובעת גם לא סתרה גרסת הנתבע 1 שהמנוחה ר' לא ביקשה לקיים את המשק בעצמה ושהיא עזבה את המשק מיוזמתה ועברה להתגורר בXXXX (ר' **סעיף 9 לתצהירו של הנתבע 1**).

גם גרסת הנתבע 1 שהמשק היה משולל כל אמצעי ייצור, לא נסתרה. וכך נאמר בסעיפים 5 ו- 6 לתצהירו של הנתבע 1:

"5. אף אחד מהאחים והאחיות לא רצה לקבל את משק ההורים, מאחר שהמשק היה מסובך בחובות כבדים של מאות אלפי שקלים, לא היו לו אמצעי ייצור, מכסת הפטם נלקחה ממנו בשל אי גידול עופות, והמטעים נעקרו מחוסר כדאיות טיפול והשקיה. גם בית המגורים היה בית סוכנותי משנת ה-50 שלא היה ראוי למגורים.

6. בשנות התשעים, לפני כ- 20 שנים ויותר, רכישת זכויות במשק חקלאי היתה בלתי כדאית, הואיל ומהמשקים לא היתה פרנסה, הם היו מסובכים בחובות כבדים לאגודה ולארגוני הקניות, למס הכנסה ולבנקים. על כל מה שהיה במשק הטילו עיקולים ואף אחד לא רצה להיות בעל משק."

32. המסמכים אשר הוצגו לפני והעדויות מטעם הנתבע 1 שלא נסתרו, מעידים על היקף חובות עיזבון ההורים המנוחים והחובות שרבצו על המשק. יש בראיות אלה גם כדי ללמד שחובות העיזבון טופלו ואף הוסדרו, ולו בחלקם, על ידי הנתבע 1 ובני משפחתו. גרסת

אשת הנתבע 1 ולפיה היא זו שטיפלה בהסדרת החובות והעברת הזכויות במשק, בשנים שלאחר ההסכמות הפנים משפחתיות ובהסתמך עליהן, לא נסתרה והיא נתמכה במכתבי הסוכנות היהודית והאגודה אשר ראו בנתבע 1 ובבני ביתו ככתובת לפנייה בכל עניין הנוגע למשק, מצבו וחובותיו. מנגד לא הובא בדל ראיה לכך שהתובעת או מבין יתר האחים, לרבות המנוחה ר' בחייה, פעל להסדרת החובות המשק. התנהגות בני המשפחה מתיישבת אפוא עם גרסת הנתבע 1 בעניין ההסכמה הפנים משפחתית ביחס לזכויות במשק והסדרת החובות, ללא פיצוי.

33. מר א"ב - בנו של מר צ' ז"ל אחיו של הנתבע 1, מסר תצהיר מטעם הנתבע 1 ומצאתי את עדותו מהימנה ונתתי בה אמון מלא. עדותו של מר א"ב, שפכה אור על המציאות המשפחתית המורחבת, על תפיסת העולם של ההורים המנוחים והבסיס הרעיוני שעמד בלב ההסכמה הפנים משפחתית לוותר על הזכויות במשק לטובת הנתבע 1, על מנת לאפשר המשך הפעלת המשק תחת שם המשפחה "אא" (ר' סעיף 2 לתצהירו).

מעדות מר א"ב גם הוברר שבאותן שנים, היינו בתחילת שנות ה-90 של המאה הקודמת, בני המשפחה לא ראו בזכויות במשק נכס בעל ערך כלכלי, המשק היה במצב מוזנח עם הרבה מאוד חובות שרצו עליו ודרישות לפירעון חוב שהופנו כלפי האחים (ר' סעיף 5 לתצהיר; ר' עדותו בעמ' 109 ש' החל משורה 23 לפרוט' מיום 14.2.19):

" אתה לא יכול לשאול אותי למה לא נהגתי כך או אחרת בהתייחס להחלטות של אבא שלי, דוד שלי וכו'. אתה לא יכול לטעון למה לא כיוונת את הורייך והדודים שלך למהלך מסויים, הם אנשים בוגרים, יש להם דיעה ויש להם דרך. האבא שלי ויתר על המשק ודודה שלי ויתרה על המשק לטובת דוד שלי ולאחר מכן דודה שלי ויתרה על המשק או שאולי דודה שלי ויתרה ראשונה, הכוונה המנוחה ר'. ויתרו לטובת דודה שלי כי הוא היחיד שנמצא באיזור שיכול להציל את המשק הזה ומצד שני לדאוג למנוחה ר'..."

ובהמשך בעמ' 110 החל משורה 18 לפרוט' מיום 14.2.19 :

"ש: כאשר אתה מחזיק ב 3/5 של נכס, שנגדיר אותו לצורך העניין שווה מיליון שקל, כלומר 3/5 שוות 600 אלף ₪, ואני מגיע אלייך ואומר לך שאני כדוד שלך אומר לך שאני לוקח את זה ואני אעזור לך פה ושם באוכל בקניות, עם היד על הלב האם היית מוכן.

ת: השאלה הזו לדעתי לא רלוונטית ולא במקום, אני אסביר – אמרתי כבר מקודם שכל העניין הזה של הכסף זה לא כתוב ולא עם חוזה אלא כשצריך באים, מבקשים. אתה לא יכול להעמיד אותי במצב הזה משום שזו תקופה אחרת, אנשים אחרים, אופי משפחתי אחר, היום כשאני עושה עיסקה זה הכל כתוב זה הכל מצוטט, הם לא עשו את זה בצורה הזו, וזה לא היה כך, זה לעזור זה לתת.

...

אתה לא יכול לשאול אותי את שאלה אם אני חד הורי והיו לך 3/5 היית מוותר ללא כסף, השאלה לא רלוונטית לעניין, כי המשפחה היא משפחה אחרת, זו דרך אחרת

של פתרון, זו תקופה אחרת, זה לא אותם אנשים. כשאני עושה עיסקה אני רואה את הכסף מול העיניים, אבל אצלם זה לא היה כך, אתה תדאג תיתן לה 1,000 ₪, תיתן לה 300 ₪, תיתן לזה ולהוא, ככה זה היה. זה לא עבד בדרך של מכרנו בסכום הזה ותיתן סכום כזה.”

34. התובעת לא הצליחה לסתור את הגרסה שהוצגה לפני ביחס להסכמה הפנים משפחתית, ולמרות שהתובעת יכלה לזמן לעדות את אחיותיו של הנתבע 1 ואת העדים בפניהם חתמו האחים על כתב הויתור, היא לא עשתה כן. יש לזקוף מחדל זה לחובתה בשים לב להלכה הפסוקה כי הימנעות בעל דין מהבאת ראיה היכולה לתמוך בגרסתו תפעל לרעתו ואף תפגום במהימנות גרסתו (ראו: ע”א 8151/98 שטרנברג נ’ צ’ציק פ”ד נו (1) 539 בעמ’ 549).

35. לאור הממצאים שמצאתי לקבוע לענין הסכמת אחיה של המנוחה ר’ לוותר על הזכויות במשק והפיצוי לטובת הנתבע 1, בהתחשב במצבו המוזנח של המשק, חובות העתק והתנהלותה של ר’ בפועל לאורך השנים, נגשתי לבחון את הנסיבות לחתימתה של המנוחה ר’ ביום 23.3.98 על תצהיר ההסתלקות בפני מותב בית הדין הרבני האזורי בצפת. שוכנעתי נוכח מכלול הראיות שהוצגו לפני שעיתי חתימת המנוחה ר’ והגב’ ד’ על תצהירי ההסתלקות לטובת הנתבע 1, ביום 23.3.98 וביום 20.4.98, בסמוך לאחר חתימת כתב הויתור ביום 27.11.97 ע”י יתר האחים, יוצר זיקה רעיונית, הגיונית ומסתברת עם ההסכמות הפנים משפחתיות בעניין וויתור כל יתר האחים על הזכויות במשק ללא פיצוי.

36. מן העדויות הוברר גם שבמישור היחסים הפנים משפחתי, האחים לא הבחינו בזמן אמת בין זכויות אשר הותירו אחריהם ההורים המנוחים אשר אינן חלק מעיזבונם (הזכויות במשק) אל מול זכויות שנכללו בעיזבון (הזכות לפיצוי), הבחנה משפטית שמקורה היה בהסכם המשולש והויתור כלפי הנתבע 1 היה מלא. חיזוק לכך נמצא גם בעובדה שההורים לא הותירו אחריהם דבר מה נוסף, זולת זכויותיהם מכוח ההסכם המשולש הנוגעות למשק נטול אמצעי ייצור, עליו ניצב בית לא ראוי למגורים וחובות עתק בגובה מאות אלפי ₪. הוכח לפני גם שהמנוחה ר’ לא ביטאה בשום שלב רצון לקיים את המשק בעצמה וגם לא היתה מסוגלת לעשות כן, כך שבעת חתימת תצהיר ההסתלקות ע”י המנוחה ר’ היה ברור מאליה שמשמעותו ויתור על כל טענה או זכות ביחס להעברת הזכויות במשק לנתבע 1 וגם ביחס לפיצוי הנובע ממנה, בדיוק כפי שנהגו כל אחיה.

37. בחינת הוראות ההסכם המשולש וגם הוראות סעיף 114 לחוק הירושה, מעלה שלא נקבעו בהם דרישות צורניות כלשהן ביחס להסכמת היורשים ביחס לזהות היורש “...המוכן ומסוגל לקיים את המשק...” ושאלת הפיצוי בין היורשים - והפניה לבית המשפט נעשית רק במקרה של חוסר הסכמה. כידוע פסיקת בתי המשפט הכירה לא אחת בתוקפן של הסכמות במישור היחסים הפנים משפחתי ביחס לזכויות במשקים חקלאיים, אפילו מקום

שאלה עמדו בסתירה להוראות ההסכם המשולש ותנאי הרישיון. מכוח קל וחומר שיש לראות בכתב הוויתור של האחים ובתצהירי ההסתלקות של ר' והגב' ד', כעומדים ברף הנדרש להוכחת הסכמה בהתאם לעקרונות סעיף 114 לחוק הירושה וההסכם המשולש.

38. גם הגורמים המיישבים ראו בכתב וויתור ובתצהירי ההסתלקות, ביטוי חיצוני ובכתב להסכמות הפנים משפחתיות בין היורשים לעניין הזכויות במשק במובן סעיף 114 לחוק הירושה - ואף פעלו להעברת הזכויות במשק לשמו של הנתבע 1 וממנו לבנו, אם כי הרישום בספרי הרשות טרם הושלם. בחינת כתב התביעה ותצהיר התובעת מעלים שהתובעת לא בקשה לקבל לידיה את ניהול והפעלת המשק ובית המשפט גם לא התבקש לקבוע שהתובעת היא בבחינת **"...היורש המוכן ומסוגל..."** לקיים את המשק, כלשון סעיף 114 לחוק הירושה.

למרות שבדיון קדם המשפט ביום 21.4.16 טען לפני ב"כ התובעת שאפשרות שהתובעת תפעיל בעצמה את המשק עומדת על הפרק, אין חולק שכתב התביעה לא תוקן וגם בסיכומיה התובעת אינה עותרת להפעלת וניהול המשק על ידה (ר' דברי ב"כ התובעת בעמ' 1 לפרוטוקול שורות 17 עד 19; ר' דברי ב"כ הנתבע 1 לעניין התנגדותו להרחבת חזית והסכמה לתיקון כתב התביעה בעמ' 4 לפרוטוקול שורות 4 עד 14).

39. התובעת לא הוכיחה, שהמנוחה ר' אי פעם ביטאה רצון או מסוגלות לקיים את המשק בעצמה. נהפוך הוא, הוכחה היעדר מסוגלות מצידה של המנוחה ר' לעשות כן ומנגד הוכח שהנתבע 1 בלבד היה בעל זיקה לניהול משק חקלאי והוא היחיד שהתגורר בסמיכות למשק ההורים המנוחים.

לא רק שהתובעת לא העידה את אחיותיה של המנוחה ר', התובעת גם לא צירפה את יתר האחים ואו יורשיהם כצד להליך, למרות שלטענתה הליך לפי סעיף 114 לחוק הירושה לא התקיים ובכך גילתה דעתה שתביעתה מכוונת לקבלת סעד כספי, בדמות פיצוי בלבד.

40. לאור כל האמור לעיל שוכנעתי בקיומה של הסכמה פנים משפחתית לעניין העברת הזכויות במשק לידי הנתבע 1 ללא פיצוי והתחייבותו לשאת בחובות העיזבון והמשק. הסכמה פנים משפחתית זו, על פי מהותה ומשמעותה, מהווה הסכמה בהתאם לעקרונות הקבועים בסעיף 114 לחוק הירושה, לפיה הנתבע 1, הוא בבחינת **"...היורש המוכן ומסוגל..."** לקיים את המשק, ללא פיצוי יתר היורשים.

היחס בין תצהיר ההסתלקות לבין צו הירושה והסירוב לתקנו

41. סעיף 6 לחוק הירושה קובע כי :

"6. הסתלקות היורש מזכותו בעזבון

(א) לאחר מות המוריש וכל עוד לא חולק העזבון רשאי יורש ... להסתלק מחלקו בעזבון, כולו או מקצתו או ממנה שהוא זכאי לה על פי צוואה, כולה או מקצתה.

(ב) מי שהסתלק מחלקו בעזבון, רואים אותו במידה שהסתלק כאילו לא היה יורש מלכתחילה; אין הסתלקות לטובת אדם אחר, אלא לטובת בן-זוגו, ילדו או אחיו של המוריש."

42. הסתלקות מעזבון מהווה "פעולה משפטית" במובן סעיף 61 (ב) לחוק החוזים (ר' רע"א 5103/95 טובה דשת נ' שלום אליהו ואח', פס"ד נג (3) בעמ' 108). יפים לעניין זה דברי בית המשפט בעניין ע"א 2041/05 דוד מחקשווילי נ' רחל מיכקשווילי (מיום 19.11.07 – פורסם בנבו):

"סעיף 61(ב) קובע כי "הוראות חוק זה יחולו, ככל שהדבר מתאים לעניין ובשינויים המחויבים, גם על פעולות משפטיות שאינן בבחינת חוזה ועל חיובים שאינם נובעים מחוזה". כתב הויתור מהווה, "פעולה משפטית" עליה חלים דיני החוזים, ובכללם ההוראות העוסקות בפגמים שנפלו ברצון המתקשר, המקימים עילה לביטול ההתקשרות. כפי שניתן לראות - השימוש בסעיף 61 כ"צינור יבוא" נעשה הן בפרשת סיטין והן בעניין דשת לצורך החלתה של דרישת תום הלב. אין צורך לומר כי השימוש בסעיף זה אינו מוגבל רק לנושא תום הלב והוא מחיל את כל הוראות חוק החוזים על פעולות משפטיות שאינן בבחינת חוזה."

43. נובע מן האמור שעל פעולת ההסתלקות חולשים דיני החוזים בגדרם יש לבחון את שאלת תוקפו של המסמך ומשמעותו החוזית. בעוד שמנקודת המבט החוזית שאלת תוקפו של תצהיר ההסתלקות נבחנת בעת חתימתו – וביחס לנקודת זמן זו יש לבדוק את גמירות דעת המתחייב ואומד דעתו, שונים הם פנים הדברים מנקודת המבט של דיני הירושה. על פי סעיף 6 לחוק הירושה, תצהיר ההסתלקות משתכלל עם הגשתו כדין לבית הדין או לבית המשפט, ועד להגשתו יכול המסתלק לחזור בו מהסתלקותו. וכך נאמר בע"א 639/59 שכטר נ' חרש, כ"ד 2 138 :

"משהגיש היורש הודעת הסתלקותו כדין, שוב אינו יורש עוד - ואין נפקא מינה שטרם ניתן צו ירושה או שההסתלקות לא אושרה ע"י בית המשפט (לפי החוק אין צורך באישור כזה) או שהעזבון טרם עומד לחלוקה".

ר' גם ת"ע (י-ם) 45910-08 ; 56290-08 ר' נ' האפורטופוס הכללי – ירושלים ואח' (מיום 29.8.10 – פורסם בנבו).

44. סעיף 6 לחוק הירושה, אינו מציב כתנאי שתצהיר הסתלקות יערך טרם ניתן צו הירושה. יורש יכול להסתלק מעזבון גם לאחר צו הירושה ובלבד שטרם חולק העזבון. במקרה בו בוצעה ההסתלקות לאחר שניתן כבר צו ירושה, נדרש תיקונו של הצו ועל מבקש התיקון

לעמוד גם בתנאי סעיף 72 לחוק הירושה, המציב חסמים אחרים בפני המבקש, כדוגמת שיהיו בהגשת הבקשה. וכך קובע סעיף 72 (א) לחוק הירושה:

”72. (א) נתן רשם לעניני ירושה או בית משפט צו ירושה או צו קיום, רשאי כל אחד מהם, לגבי צווים שנתן, לפי בקשת מעוניין בדבר, לתקנם או לבטלם על סמך עובדות או טענות שלא היו בפניו בזמן מתן הצו; ואולם ראה רשם לעניני ירושה שלא להיזקק לעובדה או לטענה שהמבקש יכול היה להביאה לפני מתן הצו, או שיכול היה להביאה לאחר מכן ולא עשה כן בהזדמנות הסבירה הראשונה, יעביר את הבקשה לבית המשפט.”

45. האינטרסים המוגנים בכל אחת מההוראות החוק הנ"ל, סעיף 6 וסעיף 72 לחוק הירושה, הינם שונים. בסעיף 6 ההגנה הינה על החופש והאוטונומיה של יורש שלא לקבל את מה שהורש לו ומדובר בפעולה משפטית חד צדדית.

לעומת זאת בסעיף 72 לחוק הירושה האינטרסים הניצבים הם סופיות הדיון והגנה על צדדי ג' אשר עלולים להסתמך על הצווים שניתנו (ר' ת"ע 49915-09-14 ח' נ' **האפוטרופוס הכללי מחוז חיפה והצפון ואח'** [פורסם בנבו] (20.12.15); ר' גס בש"א (נצ) 1471-08 **אשרף ואח' נ' האפוטרופוס הכללי** (מיום 16.3.09 – פורסם בנבו).

46. צו ירושה אינו מונע אפוא הסתלקות מאוחרת במקרים בהם טרם חולק העיזבון והוכח שלא הייתה הסתמכות או שינוי מצב לרעה של צדדי ג' ולא מדובר בנסיבות של שימוש לרעה בזכות ופגיעה בסופיות הדיון על פי מבחני תום הלב והשיהוי. בעת דיון בבקשה לתיקון צו ירושה מחמת הסתלקות מאוחרת, בית המשפט ידרש לבחון באופן מצטבר את התקיימות תנאי סעיף 6 וסעיף 72 (א) לחוק הירושה, כאשר כל מקרה יבחן לגופו ובהתאם לנסיבותיו.

47. בענייננו, אין חולק שצו הירושה שניתן ע"י בית הדין הרבני בשנת 1995 מעולם לא בוטל, שונה או תוקן. מעבר לכך ניתנה החלטת בית הדין הרבני הדוחה את הבקשה לתיקון צו הירושה, עליה לא הוגש ערעור ומדובר בקביעה חלוטה ומחייבת גם את הצדדים שלפני. ספק גם אם ניתן לומר שתצהיר ההסתלקות השתכלל במובן דיני הירושה, שעה שהוא הוגש לבית הדין הרבני האזורי בפ"ת, שנים רבות לאחר עריכתו ולאחר פטירתה של ר'.

48. מנגד אין בידי לקבל את הטענה שהתחייבותה החוזית של המנוחה ר' פוקעת והיא נטולת כל משמעות, רק מהטעם שצו הירושה לא תוקן. תצהיר ההסתלקות עונה על הדרישות הפורמליות של 6 לחוק הירושה במובן זה שהסתלקותה של המנוחה ר' היתה לטובת אחיה – הנתבע 1 (בנם של המורשים) והעיזבון טרם חולק. כפי שגם אבאר בהמשך פסק דיני לא הוכחו לפני פגמים כלשהם שנפלו ברצונה של המנוחה ר' בעת החתימה. לא נטען וגם לא הוכח שהיתה הסתמכות כלשהי או שינוי מצב לרעה אצל צד ג' כלשהו על בסיס צו הירושה שניתן בשנת 1995. נהפוך הוא, הוכחו הסתמכות ושינוי מצב לרעה מצידו של

הנתבע 1 אשר פעל ושינה מצבו על יסוד ההסכמה הפנים משפחתית כפי שבאה לידי ביטוי בכתב והיתור ותצהיר ההסתלקות. שיקולי תום לב והסתמכות מובילים דווקא למסקנה שבמישור היחסים הפנים משפחתי, בין הנתבע 1 לבין המנוחה ר', המנוחה ר' מנועה מלהתכחש להתחייבות החוזית שנטלה על עצמה בחייה, וקל וחומר שהתובעת אינה יכולה לעשות זאת כיום, לאחר פטירתה של המנוחה ר'.

49. לתוצאה זהה ניתן להגיע גם לאור הוראות סעיף 114 לחוק הירושה, המקנה שיקול דעת לבית המשפט בעת קביעת גובה הפיצוי לפי סעיף 114 לחוק הירושה. אפילו הייתי מקבלת טענות התובעת כי משלא תוקן צו הירושה, נותרה המנוחה ר' במעמדה כזכאית לפיצוי במובן הפורמלי של סעיף 114 לחוק הירושה, בהיעדר הסכמה הזכות לפיצוי כפופה לשיקול דעתו של בית המשפט על סמך הנסיבות שהוכחו לפניו. במקרה זה, ונוכח מכלול הראיות שהוצגו לפני לעניין ההסכמה הפנים משפחתית, שיקולים של תום לב, מניעות, השתק והסתמכות, מונעים העלאת הטענות לקבלת פיצוי. קל וחומר שיש לדחות דרישה לפיצוי בדיעבד שעה שר' לא העלתה טענות כאלה בחייה – ולמצער יש בנסיבות כדי להוביל למסקנה שיש להעמיד את שיעור הפיצוי לר' על אפס.
50. למעלה מהדרוש יאמר שהתובעת גם לא הוכיחה לפני את היקף עיזבון ההורים המנוחים ושווי וגם לא את היחס בינו לבין שווי המשק בתקופה הרלוונטית, כך שגם מטעם זה לא היה מקום להידרש לטענותיה של התובעת לקבלת פיצוי והיא כלל לא הוכיחה תביעתה בעניין זה.

לא הוכחה היעדר כשירות מצדה של המנוחה ר' לחתום על תצהיר ההסתלקות

51. לטענת התובעת יש להורות על ביטול תצהיר ההסתלקות מאחר ובמועד החתימה המנוחה ר' לא הייתה כשירה לחתום על מסמך משפטי מחייב בשל מצבה הנפשי. סעיף 2 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב – 1962 קובע כי: **"כל אדם כשר לפעולות משפטיות זולת אם נשללה או הוגבלה כשרות זו בחוק או בפסק דין של בית המשפט"**. סעיף 2 לחוק הנ"ל יוצר חזקה לפיה כל אדם כשר לפעולות משפטיות, וכאשר יש מי הרוצה לכפור בכשרותו של אדם לביצוע פעולות משפטיות, עליו הראיה. לאחר שבחנתי הראיות בעניין זה, אני מוצאת לקבוע שהתובעת לא עמדה בנטל ההוכחה כי ר' לא הייתה כשירה לחתום על תצהיר ההסתלקות, ואסביר.
52. **חוות דעת המומחה:** בהתאם להחלטתי מיום 11.1.17 ולבקשת התובעת מונה המומחה על מנת לחוות דעתו **"... ביחס למצבה הנפשי של המנוחה - הגב' ר' ז"ל, עובר לחתימתה על תצהיר ההסתלקות מיום 23.3.98, וכל זאת על סמך התייעוד הרפואי אשר יוצג בפניו על ידי הצדדים"**. בחוות דעת מיום 25.2.18 ולאחר שסקר שורה ארוכה של מסמכים רפואיים שעמדו לנגד עיניו לצורך עריכת חוות הדעת, קבע המומחה כי ביום 23.3.98, כאשר המנוחה ר' חתמה על תצהיר ההסתלקות מצבה הנפשי היה יציב, שיפוט המציאות שלה היה תקין והיא הבינה את משמעות המסמכים עליהם חתמה. עוד ציין המומחה

בחוות הדעת שהמנוחה ר' לא אובחנה כסובלת ממצב פסיכוטי- מחלת נפש במובן המשפטי של המונח, כלומר במשך כל השנים ההבנה ושיפוט המציאות שלה היו תקינים.

53. מצבה הנפשי של המנוחה ר' תואר בפירוט לאורך ציר הזמן, כאשר המומחה ציין בחוו"ד שמתחילת שנות התשעים ועד שנת 1996 מצבה הנפשי של המנוחה ר' היה קשה, היא אובחנה כסובלת מדיכאון עם חרדה והפרעת אישיות. בתקופה זו אושפזה המנוחה ר' שש פעמים במחלקה הפסיכיאטרית. בתחילת שנת 1997 חלה הדרדרות נוספת במצבה הנפשי מלווה בדיכאון, אולם מאמצע שנת 1997 ועד שנת 2000 מצבה הנפשי של המנוחה ר' היה יציב, נראה שנטלה את הטיפול התרופתי ולכן לא הייתה במעקב במרפאה לבריאות הנפש. האשפוז הבא ארע בחלוף כשלוש שנים, כאשר בשנת 2000 אושפזה המנוחה ר' במחלקה לבריאות הנפש כסובלת ממצב תגובתי/הסתגלותי לקשייה. המומחה העריך את אישיותה של המנוחה ר' כאישיות תלותית, אך גם ציין שבמשך השנים לא מונה לה אפטרופוס כך שמתקבל על הדעת שהיא הייתה מסוגלת לדאוג לענייניה.

עוד ציין המומחה שבמסמכים אין נתונים על פיהם הוא יכול להעריך את קווי האישיות וכוחותיה של ר' ולכן בית המשפט יוכל להתייחס ליכולותיה, כוחותיה ולהערכת אישיותה ע"פ עדויות קרובי המשפחה ומכרים של המנוחה ר', היבט אליו אתייחס בהמשך על סמך העדויות אשר נשמעו לפני.

54. התובעת העבירה למומחה שאלות הבהרה, אולם עמדת המומחה לא השתנתה במענה לשאלות ההבהרה, והוא חזר על קביעתו ומסקנתו ולפיה החל מאמצע שנת 1997 ועד שנת 2000 מצבה הנפשי של המנוחה ר' היה יציב. לאחר קבלת התשובות לשאלות ההבהרה ביקשה התובעת לזמן את המומחה לעדות ונעתרתי לבקשתה ובדיון שהתקיים ביום 3.2.19 המומחה נחקר ארוכות על חוות דעתו. המומחה השיב בענייניות לשאלות ושב על מסקנתו כי במועד החתימה על תצהיר ההסתלקות מצבה הנפשי של המנוחה ר' היה יציב, שיפוט המציאות שלה היה תקין והיא הבינה את משמעות המסמכים עליהם חתמה.

55. המומחה נשאל לעניין הבעיות הנפשיות מהן סבלה המנוחה ר' והאם בעיות אלו עלולות היו להביא אותה למצב פסיכוטי, אולם המומחה ידע להסביר ולהשיב כי מעיון במסמכים הרפואיים אשר הוצגו לפניו לא קיים כל תיעוד למצב פסיכוטי ממנו סבלה המנוחה ר' בתקופה האמורה (ר' עדותו בעמ' 75 ש' 21-17 לפרוט' מיום 3.2.20). המומחה הוסיף שגם בתקופה שבין שנת 1990 לשנת 1996 לא צוין במסמכים הרפואיים שהמנוחה ר' סבלה מאירוע פסיכוטי כלשהו והתובעת לא הציגה לפני מסמך הסותר קביעה זו (ר' עדותו בעמ' 76 ש' 27-25 לפרוט' מיום 3.2.20).

56. עוד נשאל המומחה האם מצבה הבריאותי או הטיפול התרופתי אותו נטלה המנוחה ר' השפיע על מצבה הנפשי והמומחה השיב כי בשנים 1998-1999 מצבה הנפשי של המנוחה ר' היה טוב (ר' עדותו בעמ' 78 ש' 24-22 לפרוט'). כאשר נשאל המומחה מדוע בחוות דעתו

לא ציין שהמנוחה ר' נטלה תרופות השייכות לקבוצות התרופות האנטי פסיכיות והתבקש להבהיר האם עובדה זו משנה את קביעות חוות דעתו, השיב המומחה שמתן התרופות ניתן לצורך יצירת השפעה מרגיעה ומרדימה ולא לצורך טיפול במצב פסיכוי. עוד ציין שהוא לא ראה את המרשם בעת עריכת חוות הדעת אולם בהתאם למינון שניתן למנוחה ר' (75 מ"ל) מדובר במינון שניתן לטיפול בחרדה ולא לצורך טיפול במצב פסיכוי, קביעה שנתמכה גם בהיעדר כל תיעוד רפואי לעניין מצב פסיכוי בתקופה הרלוונטית (ר' **עדותו בעמ' 84 ש' 22-25 לפרוט'**). המומחה גם נשאל האם הפרעת האישיות הגבולית ממנה סבלה המנוחה ר' בנוסף לעובדה שנטלה תרופות נגד פסיכוזה יכול להביאה ל"גלישות פסיכיות" כלשון ב"כ התובעת. תשובתו של המומחה הייתה שאנשים עם הפרעת אישיות חמורה, במשך השנים נוטים להסתגל למציאות וקשיי התפקוד עשויים לפחות, מה עוד שהמנוחה ר' אובחנה בדיכאון ובמסמכים הרפואיים אין רישום שהייתה במצב פסיכוי (ר' **עדותו בעמ' 87 ש' 23-27 לפרוט'**).

57. בשונה מליקוי שכלי אשר מטבעו הוא בדרך כלל סטטי, מצבו של אדם הלוקה בליקוי נפשי, הוא שדינמי ויכול להשתנות מעת לעת (ר' ע"א 3114-12 **מנחם ששון נ' משרד הרווחה**, פורסם בנבו ביום 13.4.14). כך גם במקרה שלפני, בו הוכחו שינויים במצבה של המנוחה ר' לאורך השנים, כאשר מתחילת שנות ה-90 ועד לשנת 97' התאפיין מצבה באישפוזים חוזרים, אולם החל משנה זו חלה הטבה במצבה, שהיה יציב ולא דווח על אישפוזים נוספים, עד שנת 2000. משכך, אף אם אצא מהנחה שבתקופות בהן המנוחה ר' אושפזה היא לא היתה מסוגלת לדאוג לענייניה, לא שוכנעתי שכך היו פני הדברים עובר לחתימת תצהיר ההסתלקות, ולא הוכחה מגבלה רציפה קבועה ונמשכת במצבה (ר' רע"א 3266-07 **פלוגי נ' הראל חברה לביטוח בע"מ**, מיום 30.7.09 – פורסם בנבו).

58. לאור כל האמור לעיל, לאחר עיון בחוות הדעת, בתשובות לשאלות ההבהרה ובחקירת המומחה, לא מצאתי שנפל פגם בחוות דעתו של המומחה וזאת בניגוד לטענות התובעת. אמנם המומחה ציין שבעת כתיבת חוות הדעת הוא לא ראה את המרשמים לנטילת התרופות האנטי פסיכיות למנוחה ר', אולם אף בהתחשב בנתונים אלה, הוא נתן הסבר למסקנתו בחוות הדעת שמצבה הנפשי של המנוחה ר' היה טוב בסמוך לחתימה על תצהיר ההסתלקות, היא לא סבלה מהתקפים פסיכיים והסבריו והבהרותיו בעניין זה התיישבו עם התיעוד הרפואי והן הניחו את דעתו. כידוע לבית המשפט נתון שיקול הדעת האם לאמץ קביעות חו"ד מומחה מטעמו ובמקרה שלפני לא הובא טעם ממשי לסטות מקביעותיו. בפסיקה נקבע שנדרש נימוק כבד משקל ובולט, שיצדיק את דחייתן של קביעות המומחה מטעם בית המשפט ואין זה המקרה שלפני (ראו לעניין זה ע"א 1240/96 **חברת שיכון עובדים בע"מ נ' רוזנטל ואח'** וע"א 2934/94 **סולל בונה בע"מ נ' ארז איתן ואח'**). בנסיבות אלו, לאור מסקנות המומחה הרפואי, שלא נסתרו אני מאמצת את קביעות חוות דעת המומחה במלואן. כפי שיבואר בהמשך מצאתי שמסקנות המומחה בנוגע למצבה הנפשי של המנוחה ר' נתמכו גם בעדויות נוספות ביחס למצבה ורמת תפקודה, הכל כמפורט להלן.

59. **עדים מטעם התובעת:** על מנת לתמוך בטענותיה התובעת זימנה למתן עדות את הגב' ה"כ, לשעבר מנהלת שירותי הרווחה בXXXX שלטענה הכירה את המנוחה ר' לפחות במשך 20 שנים (ר' עדותה של גב' ה"כ בעמוד 2 לפרוטוקול הדיון מיום 15.2.17). כן הזמינה התובעת את מר ח"ט, עובד סוציאלי במחלקה לשירותים חברתיים ב-אאא שלטענת התובעת טיפל בר' באופן אישי במהלך התקופה הרלוונטית.

60. הגב' ה"כ תיארה את המנוחה ר' כאישה חולנית, לא צפויה בעלת קשיים בתפקוד, מוזנחת, בגדיה מוכתמים ולא מטופחת ומסודרת (ר' עדותה בעמ' 2-3 לפרוט'). בהמשך תיארה הגב' ה"כ את המנוחה ר' כאישה מבולבלת, לחוצה, כשהייתה נלחצת הייתה רועדת בידיים ובראש (ר' עדותה בעמ' 5 ש' 13-15 לפרוט'). לדבריה המנוחה ר' נהגה להגיע ללשכה לשירותים חברתיים למטרת קבלת סיוע כלכלי לאור קשיי תפקודה. גם מר ח"ט תיאר את המנוחה ר' כאישה מוזנחת, לא מטופחת, במצוקה נפשית, שאינה מתנהגת בצורה רגילה, מדברת לעיתים ללא קשר לנושא וידיה רועדות. הוא הוסיף שידוע לו שהמנוחה ר' התאשפזה מספר פעמים ונטלה כדורים פסיכיאטרים (ראה למשל עדותו בעמ' 19 ש' 13-26 לפרוטוקול). בהמשך הבהיר כי השתמש במונח מצוקה נפשית כדי לתאר את המנוחה ר' כשהיתה מגיעה ללשכה כשהיא מדוכאת וסגורה בתוך עצמה.

61. לצד תיאוריה של המנוחה ר' בהם מצאתי ליתן אמון, הרי שלא היה בעדותה של הגב' ה"כ כדי לשפוך אור על מצבה הנפשי של המנוחה ר' בעת החתימה על תצהיר ההסתלקות והאם מצבה הנפשי מנע ממנה להבין את תוכנו. לא היה גם דבר בעדותה של הגב' ה"כ כדי ללמד על היעדר שיפוט תקין מצד המנוחה ר' או היעדר תובנה, למרות קשיי התפקוד שתוארו. הגב' ה"כ גם לא ידעה פרטים חשובים ומהותיים אשר יכלו לשפוך אור על רמת תפקודה של המנוחה ר' לאורך השנים, בדגש על התקופה הרלוונטית הנוגעת למועד עריכת תצהיר ההסתלקות וניכר היה שפרטים שונים אינם זכורים לה. כך למשל הגב' ה"כ לא ידעה לומר האם המנוחה ר' עבדה במהלך השנים, למרות שהוכח לפני מעדות בני המשפחה שהמנוחה ר' עבדה והתפרנסה במשך שנים רבות. כאשר נשאלה הגב' ה"כ ביחס לאיזו תקופה מתייחסת העדות שלה לא זכרה העדה זמנים והיא השיבה שסביר להניח שמדובר בתקופה שלפני 12-15 שנים (עמוד 8 ש' 1-6), "אולי 20 שנה, אני לא זוכרת זמנים" (עמוד 15 ש' 6).

62. בדומה לעדותה של הגב' ה"כ, מר ח"ט העיד שסייע למנוחה ר' החל משנת 1982 שבה החל לעבוד בלשכה לשירותים חברתיים ועד לתחילת שנות התשעים, בעוד שאין חולק על כך שתצהיר ההסתלקות נחתם בשנת 98' (ר' עדותו בעמוד 20 ש' 14-15). מר ח"ט גם העיד שהוא לא היה העו"ס האישי של המנוחה ר' וכי ההכרות עימה נבעה מהמפגשים בהם היא הגיעה לדרוש סלי מזון. מר ח"ט העיד גם שלא ידע על כך שהמנוחה ר' הייתה בזוגיות

והוא אף לא ביקר בביתה וגם עדותו לא שפכה אור מצבה הנפשי של המנוחה ר' עובר לחתימת תצהיר ההסתלקות.

63. אשר על כן, למרות שאני מקבלת את עדותם של עדי התובעת לכך שהיו תקופות בהן המנוחה ר' היתה שרויה במצוקה כלכלית, חזותה היתה מוזנחת והיא נזקקה לתמיכה של סלי מזון, לעדים לא היתה כל ידיעה לעניין מצבה הנפשי של המנוחה ר' בעת חתימתה על תצהיר ההסתלקות ולא היה בעדותם כדי להביא למסקנה שהמנוחה ר' לא הבינה את תוכנו של תצהיר ההסתלקות ולא היה בעדותם כדי לסתור קביעות המומחה ביחס למצבו הנפשי של המנוחה ר' בעת חתימתו.

64. **עדים מטעם הנתבע 1:** מר א"ב תיאר את היכרותו את דודתו המנוחה ר' לאורך השנים במהלך ביקוריו אצל סבו וסבתו המנוחים. מעדותו של מר א"ב ניכר היה שהוא אינו בקי ביחס למצבה הנפשי של המנוחה ר' שכן הוא כלל לא ידע על אישפוזיה לאורך השנים, עובדה שכלל לא היתה שנויה במחלוקת ולא מצאתי ליתן משקל להתרשמותו שהמנוחה ר' לא סבלה מלקות נפשית, שכן מדובר בהתרשמות שבמומחיות שאין לעד.

65. לעומת זאת מצאתי ליתן משקל להתרשמותו של העד מרמת תפקודה של המנוחה ר' כפי שנגלתה לעיניו לאורך השנים (ר' **עדוּתו בעמ' 112 ש' 30-12 לפרוטוקול**). מעדותו עלה שהמנוחה ר' הייתה עצמאית בהתנהלותה, עבדה ותפקדה, קבלה החלטות בעניינים מהותיים הנוגעים לחייה - לעניין מקום מגוריה, מקום עבודתה ואף ביחס להחלטה ללדת את התובעת כאם חד הורית בניגוד לעמדת המשפחה, ומצאתי ליתן אמון בעדותו כמי שהכיר אישית את המנוחה ר' במשך שנים ארוכות. כעולה מעדותו של מר ר"ב הוא היה פוגש את המנוחה ר' בחגים, שכן היא נהגה להתארח בביתם אז והוא אף תיאר את חג בפסח האחרון בו היא הגיעה לביתם, כך שעדותו נגעה גם למצבה של המנוחה ר' בגיל מאוחר יותר, 5 שנים לאחר חתימת תצהיר ההסתלקות (ר' **עדוּתו בעמ' 111 ש' 16-8 לפרוטוקול מיום 14.2.19**).

66. מר ח"ל הצהיר והעיד לפני שהוא התגורר בשכנות למנוחה ר' במשך שנים רבות וכי אשתו והמנוחה ר' היו חברות טובות, המנוחה ר' נהגה לבקר בביתם ואשתו הייתה נוהגת להכין אוכל ולהביאו למנוחה ר'. עוד הצהיר מר ח"ל שהוא זוכר את המנוחה ר' כאישה מטופחת, לבושה יפה, מכובדת שנהגה לצאת לבלות עם בן זוגה, אותו כינה "בעלה" (ראו **עדוּתו בעמ' 116 ש' 25-21-23 לפרוטוקול**).

נתתי דעתי על הפער בין תיאוריו של העד את המנוחה ר' לבין תיאורי העו"ס משירותי הרווחה, המשפיע על משקלה של העדות, אם כי נתן גם ליישב פער זה לאור העובדה שמצבה של המנוחה ר' לאורך השנים היה תנודתי, כפי שגם עלה מהתיעוד הרפואי בפני המומחה.

67. גם אשת הנתבע 1 העידה לעניין היכרותה את המנוחה ר' ותיאוריה העלו התנהלות נורמטיבית וניהול משק בית (ראו דבריה בעמ' 98 ש' 32-17 לפרוט' מיום 3.2.19):
"ש: האם זה יהיה נכון לומר שבמועד שהמנוחה ר' ויתרה על הזכויות שלה היא לא היתה מסודרת מבחינה כלכלית.

ת: היתה מתוקתקת.

ש: האם היא היתה בעלת נכסים ובעלת הון.

ת: היא היתה גרה בדירת עמידר, דירה שהיא מתכננת לשפץ אותה ולתקתק אותה, ואחרי זה כמה שאני יודעת שהיא הולכת לרכוש אותה אחרי זה, והלכנו ותכננו את הרכישה והיה לה כסף לרכוש אותה, מבחינה כלכלית תמיד היה לה אוכל, היא היתה אישה מסודרת ונקיה, בית נקי, המנוחה ר' היתה עם הופעה מסודרת גם כשאת נכנסת אליה לבית, היה אוכל ופירות על השולחן, אפילו סט הצלחות שלה לא בכל בית היה כזה.

ש: הכרת את המנוחה ר' בתקופה שהתובעת ג' היתה קטנה ויצאה מהבית.

ת: בתקופה כשהיתה גדולה כשהיא באה אלי ובאה לוותר על היתור, אני מכירה אותה בתקופה הזו. אני הכרתי אותה ולא כל כך כשהתובעת היתה קטנה. כשהיתה קטנה היתה מביאה אותה לסבא וסבתא אך לא באותה תדירות שהיתה יותר קרובה כשהייתי רואה אותה ב-XXX בקניון, בשוק, הייתי אומרת לה שאני אקח אותה היתה אומרת שהיא ביום חופש ולא צריך שהיא תסתדר. לא ראיתי אותה לא מרגישה טוב ולא עצמאית, היתה מגיעה ל-XXX בכוחות עצמה, והייתי אומרת לה שאקח אותה, והיא היתה אומרת שהיא תסתדר."

ובהמשך אף העידה בחקירה הנגדית שהלכה עם המנוחה ר' לרכוש את הדירה בעמידר ולאחר מכן שהמנוחה ר' נסעה לבדה ל-XXX (ראו עדותה בעמ' 102 ש' 18-16 לפרוט').

68. ראיות לעניין תפקודה ועצמאותה של המנוחה ר': אין חולק שלמנוחה ר' מעולם לא התמנה אפוטרופוס וגם לא הוגשה בקשה כזו בעניינה. לא הובאה לפני גם כל עדות לכך שהמנוחה ר' נזקקה לאדם כלשהו שיטפל בענייניה, בוודאי שלא בדרך קבע או למשך תקופה ממושכת, ולא נטען שאדם כלשהו שימש כאפוטרופוס למעשה לענייניה של ר', כולם או מקצתם. עדי התובעת, העובדים הסוציאליים מטעם הלשכה לשירותים חברתיים, לא טענו בעדותם שר' היתה זקוקה לאפוטרופוס בכל התקופה בה לוותה על ידם, כעשרים שנה - וגם התובעת העידה שלא העלתה בדעתה שאמה זקוקה לאדם שידאג לענייניה ושגם לא קיבלה כל הנחיה לנקוט בהליך כזה מצד שירותי הרווחה (ר' עדות התובעת בעמ' 37 לפרוטוקול שורות 12 עד 25).

69. התובעת לא העלתה כל טענה לעניין לקות קוגניטיבית או שכלית של המנוחה ר', אלא רק טענות לעניין מחלת נפש בה לקתה ומצבה הנפשי. לצד עדותה של התובעת על התנהגות שונה של המנוחה ר' וסיוע שנתנה למנוחה ר' בעת משבר, לא היתה מחלוקת על כך שהמנוחה ר' התגוררה במדור משלה, לא שהתה בהוסטל או במסגרת דיור מוגנת כלשהי,

וגם לא הוכח שהיתה אי פעם המלצה כזו בעניינה. מעדויות עובדי הלשכה לשירותים חברתיים עלה שההיכרות עימה היתה בעיקר על רקע מצוקה כלכלית.

70. כעולה מהעדויות המנוחה ר' עזבה את בית המגורים במשק הוריה המנוחים על פי החלטה עצמאית שלה ועברה להתגורר ב-xxx וגידלה את התובעת עד לגיל 7 שנים. העובדה שהתובעת הוצאה מביתה של המנוחה ר' מובילה למסקנה המתבקשת בדבר תפקוד הורי לקוי חמור של המנוחה ר'. אולם בהיעדר דו"חות מהתקופה הרלוונטית, לא ניתן לקשור בין התפקוד ההורי הלקוי של המנוחה ר' לבין למצבה הנפשי או להיעדר תובנה ויכולת שיפוט תקינה מצידה במועד חתימת תצהיר ההסתלקות. ראוי גם לזכור שהוצאת התובעת למשפחת אומנה בוצעה כאשר התובעת, אשר הינה ילידת 76' היתה כבת 7 שנים, היינו בשנת 83' לערך, בעוד תצהיר ההסתלקות נחתם כ-15 שנים מאוחר יותר.

71. כעולה מהעדויות שלא נסתרו, המנוחה ר' עבדה במשך שנים במפעל xxx ולאחר מכן במשתלה. המנוחה ר' החזיקה את דירתה, ביצעה בה שיפוץ נרחב ואף התנהלה באופן עצמאי ובהצלחה מול קבלני השיפוץ. בהמשך פעלה המנוחה ר' גם על מנת לרכוש את הדירה בה התגוררה מעמידר במסגרת מבצע "קנה ביתך".

המנוחה ר' הגישה בקשה לרכישת הדירה וקיבלה הצעה לרכישה תמורת סך של 73,000 ₪, אשר לא יצאה אל הפועל שכן מספר חודשים לאחר מכן היא נפטרה (ר' הודעה על תנאי רכישה ע"ש ר' מיום 13.10.02 - נספח יד' לתצהיר אשת הנתבע 1). גם התובעת אישרה בחקירתה שהדירה ששימשה למגוריה של המנוחה ר' שופצה ושהמנוחה ר' פעלה לרכישת הדירה מעמידר, אם כי לדבריה הדבר היה בסיוע של אשת הנתבע 1. התובעת גם אישרה בעדותה שמצבה של המנוחה ר' אז היה טוב (ר' עדותה בעמ' 44 לפרוטוקול שורות 23 עד 28):

"ש: את זוכרת שאחרי שהתחתנת והיו לך ילדים וראית שאמא עושה שיפוץ בבית בxxx, את זוכרת שאמא עשתה שיפוץ איפה שהיא גרה מעל ל'?
ת: כן היא עשתה שיפוץ, המצב שלה היה טוב.
ש: את יכולה להגיד כמה דברים היא שיפצה, חלונות וקרמיקה היא שיפצה.
ת: שתהיה בריאה עם כל הכבוד לרו' היא עזרה לה לשפץ מבחינה כספית את הבית. זה היה ריצוף ורו' כל דבר עזרה לה בכל דבר שצריך "

עוד עלה מהעדויות שהמנוחה ר' ניהלה חשבון בנק, תפקדה באופן עצמאי, ניהלה קשר זוגי ממושך במשך שנים רבות, התנהלה בתחבורה ציבורית עירונית ובינעירונית - וחלק מהתקופות אף טיפלה וסעדה את הסבתא המנוחה, כאשר האחים מפקידים בידה את האחריות לכך.

72. נוכח כל הראיות האמור לעיל, בשים לב לחוות דעת המומחה ושאר הראיות והעדויות שנשמעו ביחס לתפקודה של המנוחה ר' בפועל, אני קובעת שהתובעת לא עמדה בנטל

להוכיח שבמועד חתימת תצהיר ההסתלקות המנוחה ר' נעדרה כשירות לחתום על תצהיר ההסתלקות.

לא הוכחו הטענות לפגמים בכריתה ביחס לתצהיר ההסתלקות

73. לטענת התובעת המנוחה ר' לא ידעה כלל על מה היא חותמת, לא הוסבר לה דבר לא ע"י הנתבע 1 ואשתו ולא ע"י הדיינים שבפניהם חתמה על תצהיר ההסתלקות, ועל כן יש לבטלו.

כן טענה התובעת שיש להורות על ביטול תצהיר ההסתלקות מחמת טעות והטעייה מאחר והמנוחה ר' הוטעתה ע"י הנתבע 1 ואשתו בכל הקשור לחתימתה על תצהיר ההסתלקות ושתצהיר ההסתלקות נחתם תוך ניצול מצוקתה הנפשית של המנוחה ר' ואישיותה התלוותה, בבחינת עושק. הנטל להוכחת טענות אלה רבץ על כתפי התובעת ומדובר בנטל כבד במיוחד כאשר אין חולק שר' לא העלתה טענות בעניין זה בחייה. לאחר בחנת הראיות בעניין זה מצאתי שדין טענות התובעת לפגמים ברצונה של המנוחה ר' להידחות, משלא הוכחו, ואסביר.

74. חזקה היא, שבעת חתימתו של אדם על מסמך, מהווה הדבר עדות מפורשת לכך, שנתן הסכמתו לתוכן המסמך, לאחר שקרא והבין אותו (ר' למשל רע"א 11519/04 **יפה לבקוביץ נ' בנק הפועלים בע"מ** (ניתן ביום 7.7.05, פורסם בנבו)).

דין זהה חל על מי שחתם על מסמך תוך הסתמכות עיוורת על אחר ולא תישמע מפיו טענה בדבר בטלות החוזה או הפעולה (ר' ע"א 467/64 **שוויץ נ' סנדור**, פד"י יט (2) 113 (פורסם בנבו) וע"א 413/79 **אדלר חברה לבניין נ' מנצור**, פד"י לד (4) 29 (פורסם בנבו)). אמנם, במקרה בו החותם על המסמך "לקוי בדעתו", ספק האם המבחן האובייקטיבי "הרגיל" של בחינת הגילוי החיצוני האובייקטיבי של גמירות הדעת, מספיק. במקרה כזה, ההנחה המבוססת על ניסיון החיים כי החתימה היא הצהרה ברורה של כוונה נחלשת (ראו ע"א 3601/96 **בראשי ואח' נ' עיזבון המנוח זלמן בראשי ז"ל**, פ"ד נב (2) 582 (פורסם בנבו)). אולם, לא כל מקרה של הפרעה בשיפוט ובשיקול הדעת מוביל למסקנה בדבר שלילת כושרו של החותם להתקשר בחוזה ולא בהכרח נשללת גמירות הדעת אשר נדרשה מצידו לחתום על המסמך שבמחלוקת, כך שיש לבחון כל מקרה וחווה לגופו (ר' ע"א 226/87 **אחמד זועבי נ' עבד ניקולא**, פ"ד מג (1) 714 (פורסם בנבו)). הנטל להוכיח קיומה של לקות או הפרעה, אשר שללה את כושרו וגמירות הדעת של החותם לערוך את המסמך, רובץ על כתפיו של הטוען זאת, כאשר נטל זה כבד יותר מנטל ההוכחה "הרגיל" במשפט האזרחי (ר' ע"א 1548/96 **בנק איגוד לישראל בע"מ נ' זהבה לופ**, נד (2) 559 (פורסם בנבו)).

75. במקרה שלפני, אין חולק שהתובעת לא נכחה במעמד חתימת תצהיר ההסתלקות ולדבריה גם לא ידעה בכלל על חתימתו על ידי אמה. התובעת לא טענה ללקות קוגניטיבית אצל אמה או לקות שכלית כלשהי וגם לא נטען שהמנוחה ר' לא ידעה קרוא וכתוב. לא הוכח גם שמצבה הנפשי של המנוחה ר', עובר לחתימה על תצהיר ההסתלקות מנע ממנה להבין על מה היא חותמת ונמצא, בהתאם לקביעות המומחה, שכושר השיפוט והתובנה של המנוחה

ר' היו תקינים באותו מועד והובאו גם ראיות לעניין תפקודה ועצמאותה של ר' לאורך השנים. נוכח האמור, אני דוחה טענת התובעת לעניין היעדר גמירות דעת מצידה של המנוחה ר' לחתום על תצהיר ההסתלקות.

76. באשר לטענת הטעות, נקבע בסעיף 14 א. לחוק החוזים (חלק כללי) תשל"ג, 1973 (להלן: **"חוק החוזים"**) כי: **"מי שהתקשר בחוזה עקב טעות וניתן להניח שלולא הטעות לא היה מתקשר בחוזה והצד השני ידע או היה עליו לדעת על כך, רשאי לבטל את החוזה."** בכל הנוגע לביטול חוזה בשל הטעות, נקבע בסעיף 15 לחוק החוזים כי: **"מי שהתקשר בחוזה עקב טעות שהיא תוצאת הטעות שהטעהו הצד השני או אחר מטעמו, רשאי לבטל את החוזה; לענין זה 'הטעות' – לרבות אי-גילויין של עובדות אשר לפי דין, לפי נוהג או לפי הנסיבות היה על הצד השני לגלותן."**

77. מלבד הטענה הסתמית ולפיה ר' הוטעתה או טעתה ביחס לתוכנו ומשמעותו של תצהיר ההסתלקות, לא ניתן היה ללמוד מראיות התובעת דבר לעניין מעמד החתימה של תצהיר ההסתלקות. התובעת לא ידעה לומר מה נאמר למנוחה ר' במעמד החתימה או בסמוך אליו וע"י מי? היא לא נקבה בעובדה ביחס אליה הוטעתה כביכול המנוחה ר' – ולא הסבירה מה היה אפוא אומד דעתה של המנוחה ר' בעת החתימה ועל מה היא חשבה שהיא חותמת? ככל שהמנוחה ר' הוטעתה לחשוב שהיא חותמת על מסמך עם תוכן או משמעות אחרת מזו עליו חתמה למעשה. לא ניתן גם כל הסבר מדוע המנוחה ר' לא פעלה לביטול הצהרתה בשנים שלאחר חתימתה ולמעשה לא העלתה בחייה כל טענה בעניין זה.

78. חולשת טענותיה של התובעת מקבלת מימד נוסף, שעה שהמנוחה ר' חותמת על תצהיר ההסתלקות בבית הדין הרבני בפני 3 דיינים. על מהלך הדיון והסברי הדיינים לגבי מהות חתימתה של המנוחה ר' על גבי התצהיר ומשמעותו, נתן ללמוד מהרישום בכתב ידם של הדיינים, בזו הלשון:

"הצהירה וחתמה וקבלה "אגב סודר" נעשה עימה קנין להקנות את חלקה בירושה כפי שקיבלה בעבר לאחיה XXXXX והתחייבה כדין בכספי הירושה לאחיה ובאה על החתום ביום כה' אדר תשנ"ח בביה"ד ב-אאא".

מעמד החתימה אינו תומך אפוא בטענות התובעת כלל ורישום הדיינים מעיד באופן שאינו משתמע לשתי פנים, שנאמר למנוחה ר' שעניינו של התצהיר הסתלקות מחלקה בעיזבון הוריה המנוחים לטובת אחיה - וזאת לאחר שקיבלה חלקים מהעזבון בעבר. בתצהיר נזכרו שמות ההורים המנוחים ומועדי פטירתם, נרשם שמו של נתבע 1 לטובתו בוצעה ההסתלקות - וצוין בו מפורשות שמדובר בשינוי חלוקה קודמת שבוצעה ע"י בית הדין הרבני האזורי ב-אאא.

79. לכך יש להוסיף שאשת הנתבע 1 העידה לעניין חתימתה של המנוחה XXX על תצהיר ההסתלקות ומעדותה עלה שהמנוחה XXX נכנסה לבדה לחתום על התצהיר בפני הדיינים ושהחתימה לא נעשתה בנוכחותה (ר' עדותה בעמ' 94 ש' 30-27 לפרוט' מיום 3.2.19):

"ש: אם אני מבין את סדר הדברים, אתן נפגשו ביחד בתחנה מרכזית, הולכות ביחד לבית הדין, את מחכה מחוץ לאולם..."

ת: אני אדייק לך, הגענו, שאלו מה אתם רוצים היא אמרה, אמרו לה מי זו, היא אמרה גיסתך, אמרו תחכו בחוץ נקרא לך להיכנס, היא נכנסה, אחרי כמה זמן היא יצאה, היא יצאה עם הטופס ביד."

בהמשך הוסיפה ותיארה שר' נכנסה לבדה לדיון לאחר שהסבירו להן שהיא לא תוכל להיכנס איתה לדיון (ראו עדותה בעמ' 95 ש' 10-7 לפרוט' מיום 3.2.19).

80. העובדה שהחתימה על תצהיר ההסתלקות היתה חלק ממהלך משפחתי כולל, המוסכם על כלל האחים, לויתור על המשק לטובת הנתבע 1, אף היא שוללת את טענת הטעות וההטעיה, ודווקא הצבר הראייתי תומך במסקנה שמדובר בנדבך נוסף בהוצאה אל הפועל של ההסכמה הפנים משפחתית. כאמור לעיל, לא רק המנוחה ר' ויתרה על חלקה כקבוע בצו הירושה, גם אחותה - הגב' ד' עשתה כן, למרות שבחרה שלא להסתלק מחלקה בעיזבון מלכתחילה והיא גם חתמה על תצהיר ההסתלקות, לאחר חתימתה של המנוחה ר'.

81. כאמור לעיל, לתובעת לא היתה כל ידיעה אישית לגבי נסיבות החתימה על התצהיר, היא כלל לא היתה מעורבת בהסכמה הפנים משפחתית ובשיקולים הנוגעים לזכויות במשק, כך שלא היה בעדותה ובעדותם של עדיה כדי לשפוך אור כלשהו על טענותיה בעניין זה. לא הובאה כל ראיה לכך שר' הוטעתה או לא הבינה את משמעות התצהיר עליו חתמה, ולראיה גם שלמן חתימת תצהיר ההסתלקות בשנת 98' ועד לפטירתה בשנת 03', המנוחה ר' לא עשתה דבר וחצי דבר על מנת לממש חלקה בעיזבון ההורים המנוחים, דבר התומך במסקנה שבחייה לא סברה ר' שיש לה חלק כלשהו בעיזבון או שמגיע לה דבר מה מהנתבע 1.

82. דין טענת העושה להידחות גם כן. ס' 18 לחוק החוזים, התשל"ג-1973 (להלן: "חוק החוזים") קובע כדלקמן: **"מי שהתקשר בחוזה עקב ניצול שניצל הצד השני או אחר מטעמו את מצוקת המתקשר, חולשתו השכלית או הגופנית או חוסר נסיונו, ותנאי החוזה גרועים במידה בלתי סבירה מן המקובל, רשאי לבטל את החוזה"**.

83. התובעת לא עמדה בנטל ההוכחה שתצהיר ההסתלקות נחתם תוך ניצול מצוקתה של המנוחה ר' או שהיא בכלל הייתה נתונה במצוקה בעת חתימתה על התצהיר. טענת התובעת שהגב' ר"ב אספה אותה מהמחלקה לבריאות הנפש והסיעה אותה לבית הדין

הרבני לא עמדה לה, נוכח עדותה הסותרת של XXX וגם המומחה ציין בחוות הדעת שלא נמצאו מסמכים המעידים על אשפוז כלשהו במחלקה לבריאות הנפש בתקופה האמורה.

הגב' ר"ב העידה באשר לאירועים שהתרחשו ביום 23.3.98 בו חתמה המנוחה ר' על התצהיר, עדותה לא נסתרה והיא התיישבה עם יתר הראיות שהוצגו בפני, כך שמצאתי ליתן בה אמון. וכך העידה הגב' ר"ב (ראו דבריה בעמ' 94 ש' 32-1 לפרוט' מיום 3.2.19):

ש: למה המנוחה ר' לא הגיעה ישירות לבית הדין למה היא היתה צריכה שתסייע אותה מתחנה מרכזית.

ת: צריך לשאול אותה, מה אני אגיד, אולי רצתה למסור לי ישר את הטופס. אני באמת לא שאלתי שאלות.

ש: אם רצתה למסור לך ישר את הטופס אז בחזור היית צריכה להמתין לה בבית הדין.

ת: אני הייתי איתה בחוץ לא הייתי איתה בפנים.

ש: ר' את אומרת שהיתה אישה נורמטיבית וידעה ליסוע באוטובוס לבד.

ת: כן.

ש: למה היא לא נסעה ישירות לבית הדין.

ת: יכולנו גם ללכת ברגל.

ש: אבל למה היא לא חיכתה לך בבית הדין. למה הסעת אותה.

ת: כי אני כבר נסעתי ברכב, זו עליה כזו, לי היה קשה לעלות ברגל, לא לה, אני אחרי שני ניתוחי מוח ולי העליה קשה ברגל.

ש: למה בכלל היא היתה צריכה אותך, למה היא לא הלכה לבד וחתמה לבד.

ת: אני לא יודעת, תשאל אותה, היא ביקשה ועשיתי את מה שהיא ביקשה. היא אמרה לי אני אחכה לך תבואי, ואיפה המקום הכי קל זה שם, איזו נקודה שהיא תגיד אני לא יודעת אני לא XXX, אני לא יודעת על נקודת מפגש.

ש: אז איך ידעת לקחת אותך לבית הדין בXXX.

ת: היא ידעה יופי הכירה את XXX.

ש: אם לטענתך היא ידעה איפה בית הדין ואין לה סיבה להיפגש איתך, למה שהיא לא תלך לבד לבית הדין ואז תתקשר ותגיד לך ר' הכנתי לך את המסמך.

ת: זה היה צריך לשאול אותה. אחרי זה היא כנראה רצתה שנלך לבית של הבת שלה ונחגוג שם עם קוסקוס. ניסע לסופר, נעשה קניות ונלך לתובעת ונכין ארוחת צהריים.

ש: אם אני מבין את סדר הדברים, אתן נפגשו ביחד בתחנה מרכזית, הולכות ביחד לבית הדין, את מחכה מחוץ לאולם...

ת: אני אדייק לך, הגענו, שאלו מה אתם רוצים היא אמרה, אמרו לה מי זו, היא אמרה גיסתך, אמרו תחכו בחוץ נקרא לך להיכנס, היא נכנסה, אחרי כמה זמן היא יצאה, היא יצאה עם הטופס ביד.

ש: ואז היא מסרה לך את הטופס.

ת: אני חושבת שהיא נתנה לי אותו באותו יום, מתי הטופס נמסר לי אני חושבת באותו יום או אחר כך, קשה לי לזכור או שבאותו יום היא נתנה לי אותו, אני לא זוכרת מתי היא נתנה לי את הטופס ליד.

ש: מפנה לסעיף 7 לתצהירך, כתבת שם "פנינו למזכירות ואמרנו מה אנו רוצים"
ת: יכול להיות, אני לא מחשב, אני בת 70 היום ואני לא יכולה לצטט לך את אותן מילים אחת אחת מה כל אחת אמרה. או שתינו אמרנו או כל אחת אמרה."

ובהמשך בעמ' 95 ש' 8-1 לפרוט' מיום 3.2.19 :

"ש: מה את שאלת אז.

ת: אני חושבת שר' אמרה ברבים " באנו לעשות ויתור" המנוחה ר' דיברה בשם רבים. שאלו מי בא, והיא אמרה "אני", ושאלו מי אני, והיא אמרה הגישה, ואז הסבירו שהיא נכנסת לבד ושהגישה לא נכנסת.

ש: עברית את יודעת מצוין, בסעיף 7 לתצהירך את מדברת על כך ששתיכן פניתן למזכירות. מה את פנית וביקשת.

ת: המנוחה ר' ביקשה כששתינו נכנסנו למזכירות, בשביל זה המנוח ר' רצתה שאני אהיה איתה בשביל לעזור לה לדבר מה היא רוצה, בשביל זה המנוחה ר' ביקשה שאבוא איתה, המנוחה ר' לא הלכה לבד כי היא רצתה עזרה שמישהו יהיה איתה ביחד."

84. באשר לטענה שהגב' ר"ב ניצלה את המנוחה ר' בשל אישיותה התלותית כך שהמנוחה ר' שוכנעה לחתום על תצהיר ההסתלקות מהעזבון מבלי לקבל כל תמורה, אין בידי לקבל טענה זו. בפסיקה נקבע לעניין יסודות עילת בטלות חוזה בטענת עושק כי "... מצב העשוק, מצוקתו חולשתו השכלית או הגופנית וחוסר ניסיונו, צריך להיות חמור וקיצוני כדי לקיים יסוד זה של עילת העושק" (ראו [ע"א 403/80 סאסי נ' קיקאון פ"ד ל"ו \(1\) 762](#) ; [ע"א 11/84 רבינוביץ' נ' שלב פ"ד מ \(4\) 533](#)). המצוקה של העשוק צריכה לעלות כדי "מצב של צרה ודחק שאליו נקלע המתקשר. מצוקה איננה מצב של עוני ומחסור או אי נוחות הנגרמת עקב הצורך להתמודד עם קשיים כלכליים, אלא שינוי פתאומי המביא ללחץ כלכלי או פסיכולוגי חמור מכיוון שהמועד הקובע לעניין מצבו של העשוק הוא מועד ההתקשרות, אין צורך שהמצוקה תהיה מחמיצה ומתמשכת... אחד המבחנים לקיומה של מצוקה הוא היעדר אלטרנטיבה ממשית סבירה להתקשרות בחוזה הנדון" (ראו ספרה של פרופ' גבריאלה [שלו "דיני חוזים"](#) "דין, הוצאה לאור" בעמוד 265).

85. מצב זה לא התקיים במקרה שלפני. אמנם המנוחה ר' אובחנה כסובלת ממצב של דיכאון וחרדה וברקע הפרעות אישיות, אולם כעולה מחוו"ד המומחה בעת החתימה על תצהיר ההסתלקות מצבה היה טוב, עם שיפוט ותובנה תקינים, ובוודאי שלא עלה מדבריו שהמנוחה ר' הייתה במצב של "דחק חמור קיצוני", "חוסר אלטרנטיבות", או "שינוי פתאומי" במצבה. המומחה התבקש בחקירתו לפרט אודות אבחנתו (ר' דבריו בעמ' 82 ש' 32-25 ובעמ' 83 ש' 5-1 לפרוט' הדיון מיום 3.2.19):

”ש: בסיכום משנת 2000 אני מבינה שמתייחסים לקשר תליתי שהמנוחה פיתחה. האם האינדיקציה בשנת 2000 לכך שהמנוחה פיתחה קשר תליתי יכולה להוות איזו אינדיקציה גם לקשרי תלות שהיו למנוחה עובר לחתימת המסמך שבמחלוקת. ת: אני אנסה להשיב בצורה קצת יותר נרחבת, לא רק בשנת 2000 אלא ביחס לכל המסמכים, מדובר באישה עם קווי אישיות חלשים וזה מצוין בחוות דעתי, מפנה לפרק המסקנות ב', הייתה חלשה עם קווים תלתיים וקשיים בתפקוד. אם מתקרבים יותר לשאלות, בסעיף ח', אני מעריך שיכולותיה הבסיסיות של המנוחה ר' ז"ל היו נמוכות, כך גם יכולתה לעמוד בלחצים והשפעות על החלטותיה אינם גבוהות, מתקבל על הדעת שחולשותיה אלו גרמו לאבחנה בצפות שלמנוחה הפרעת אישיות תליתית. אם אני צריך לדרג אותה מבחינת יכולותיה לעמוד בלחצים, כמובן שזה במובן הבינינו חלש, יחד עם זאת אני חושב שזה לא שאלות לרופא המומחה אם היא היתה במצב של ניצול, אם היתה סיטואציה של תלות באותה תקופה. דבר נוסף כדי שהנקודה תהיה ברורה לחלוטין, בשנת '98 על פי המסמכים מצבה הנפשי היה טוב יחסית, היא לא היתה במשבר כמו בשנת 2000 או כמו בשנת '92, אני חושב שאז בית המשפט מקבל את התמונה המלאה.”

כעולה מעדות התובעת עצמה היא פגשה את המנוחה ר' זמן קצר לאחר החתימה על תצהיר ההסתלקות, ולא היה דבר בעדותה כדי ללמד על מצב לחץ קיצון או חוסר איזון של המנוחה ר'. הוכח גם שהמנוחה ר' הגיעה בכוחות עצמה למפגש עם הגב' ר"ב ונכנסה לבדה לדיון במעמד הדיונים. מהראיות שהובאו לפני הוכח גם שהמנוחה ר' הייתה עצמאית וידעה לדאוג לענייניה, גם אם בקשה ליווי וסיוע לפרקים מהגב' ר"ב. אשר על כן, לאור מכלול הראיות אשר הוצגו לפני ביחס לתפקודה של המנוחה ר' בפועל ומצבה הנפשי בעת חתימת תצהיר ההסתלקות, לא שוכנעתי שמרכיבי האישיות התלתיים של המנוחה ר', כפי שצוינו על ידי המומחה בחו"ד, מגיעים לכדי רמה בה נשלל ממנה רצונה האישי והיא הפכה לעושת דברה של הגב' ר"ב.

86. מסקנה זו נתמכת גם בעובדה שלא הוכח היסוד הנוסף של עילת העושה והוא כי **”תנאי החווה גרועים במידה בלתי סבירה מהמקובל”**. עצם הויתור על חלק בעיזבון לטובת אח הינו דבר מקובל ביחסים רכשיים בתוך המשפחה והוא גם מעוגן בהוראות חוק הירושה, כך שלא ניתן לומר שמדובר במהלך בלתי סביר.

הוכח לפני גם שהחתימה על תצהיר ההסתלקות היתה חלק מהסכמה פנים משפחתית כוללת, בין כל האחים, אשר מהווה פרמטר נוסף לבחינת תנאי ההסכמה וסבירותם. בחינת טענת ”עושה” ו”סבירות” הויתור בהקשר של הסדרים פנים משפחתיים בענין משקים חקלאיים מצריכה אף היא התייחסות מותאמת. מדובר בנכס עיקרי ויחיד של המשפחה, משק בו גדלו האחים וההורים המנוחים השקיעו בו את כל מרצם וכוחם לתפעולו וקיומו. ההסדרים הפנים משפחתיים משקפים אם כך מערכת של איזונים ושיקולים בין האחים אשר אינם יכולים להיבחן רק בראיה כלכלית צרה, קל וחומר שלא בדיעבד ובמרחק של קרוב ל- 30 שנה מאז פטירת ההורים המנוחים ולאחר פטירתה של המנוחה ר'.

87. הוכח לפני שהאופציה של מימוש המשק וחלוקת תמורתו בין האחים - היורשים, לא עמדה כלל על הפרק, שכן על פי העדויות של הנתבע 1 ועדיו, שלא נסתר, רצון ההורים המנוחים היה לשמר את המשק בידי המשפחה תחת השם "XXX". הויתור לא נעשה רק מצידה של המנוחה ר', אלא גם מצידה של אחות נוספת – הגב' ד' אשר חלקה על פי צו הירושה עמד 1/5, תצהיר אשר לא נטען לגביו שבוטל מעולם. התובעת לא זימנה את הגב' ד' למתן עדות לעניין נסיבות חתימתה על כתב הויתור ועל תצהיר ההסתלקות, כדי לתמוך בטענת העושה ובכלל, ויש בכך כדי להקים חזקה כי עדותה היתה תומכת דווקא בגרסת הנתבע 1. הוכח לפני גם שבעת החתימה על תצהיר ההסתלקות המשק היה במצב של הזנחה קשה, בית המגורים לא היה ראוי למגורים ורצו עליו חובות רבים בהיקף של מאות אלפי ₪ והנתבע 1 נטל על עצמו חובות אלה והאחים הופטרו מהם. לא הוכח שרד יכלה להפעיל ולקיים את המשק בעצמה ולהשמישו למגורים - והיא אף לא ביטאה רצון כזה אי פעם. באותה תקופה ר' מתגוררת בדיוור עמידר ב-XXXX, דיוור התואם לצרכיה, במקום עירוני המאפשר לה להתנהל בתחבורה ציבורית שעה שהיא אינה נוהגת ובקרבה למקומות עבודתה לאורך השנים.

88. על כן, למרות שמקובלת עלי העדות של העו"ס על מצוקה כלכלית של המנוחה ר', עדות שנתמכה גם בהודאתו של הנתבע 1 לפיה מלכתחילה ויתרו 2 אחים על חלקם בעיזבון לטובת המנוחה ר' מאחר ולא היתה מסודרת כלכלית, אין די בכך בלבד. ראוי גם לזכור שהתובעת הודתה שאמה חסכה כספים בחשבונה ואף ערכה שיפוץ בביתה (ראו **עדותה בעמ' 44 ש' 23 – 32 לפרוט'**). בהמשך העידה התובעת שלאחר שאימה נפטרה היא ירשה כספים שהיו חשבונה (ראו **עדותה בעמ' 45 ש' 15-9 לפרוט'**) ואף אישרה שידעה שבשנת 2002 אימה הגישה בקשה לרכוש את דירתה מעמידר (ר' **עדותה בעמ' 45 ש' 19-16 לפרוט'**). העובדה שהתובעת לא הראתה מה היה היקף עיזבון אמה רובצת אף היא לחובתה מבחינה ראייתית.

89. הזכות לקבלת פיצוי בהתאם לסעיף 114 לחוק הירושה, כפופה להכרעה שיפוטית בהיעדר הסכמה והיא אינה בבחינת סכום קבוע ומוגדר מראש. התובעת לא הוכיחה מה היה שוויו של המשק במועד חתימת תצהיר ההסתלקות, לא הוכח היחס בינו לבין החובות שרצו על המשק כך שאל מול הויתור עמדה זכות ערטילאית לפיצוי שלא ניתן היה לכמתה ולהעריכה מראש. לאור כל האמור לעיל, אני דוחה הטענות לפגמים בכריתה המקימים עילה לביטול תצהיר ההסתלקות. נוכח התשתית הראייתית שהונחה לפני לגבי נסיבות חתימת תצהיר ההסתלקות אני דוחה גם את טענת התובעת בדבר "**השפעה בלתי הוגנת**" על ר' וספק אם בכלל ניתן להחיל את דוקטרינת ההשפעה הבלתי הוגנת הלקוחה מדיני הצוואות, על תצהיר ההסתלקות.

90. מאחר והוכחה לפני הסכמה פנים משפחתית במונח סעיף 114 לחוק הירושה בין האחים, כך שהנתבע 1 הוא היורש שנקבע כמי **„שמוכן ומסוגל לקיים את המשק...“**, אני דוחה את הסעד שהתבקש למנוע העברת הזכויות במשק לנתבע 1 או לבנו ר' כפי שגם נעשה בפועל וניתן להשלים את הרישום על שמו על פי נהלי הגורמים המיישבים והוראות ההסכם המשולש. למעלה מהדרוש יאמר שלא ניתן היה לקבל את הסעד המבוקש למניעת העברת הזכויות שעה שבנו של הנתבע 1 אינו צד להליך והתובעת לא עותרת להפעלת המשק בעצמה.

91. כפי שהוכח לפני ההסכמה הפנים משפחתית היוותה ויתור מוחלט ומלא על הזכויות במשק, ללא פיצוי. הסכמה זו תקפה כלפי המנוחה ר' ולא נפל בה כל פגם - וגם אין בעובדה שצו הירושה לא תוקן כדי להפקיעה או לגרוע מתוקפה של ההסכמה במישור היחסים הפנים משפחתי, בינה לבין הנתבע 1.

92. התובעת, כמי שבאה בנעלי אמה המנוחה - ר', לא זכאית לכל פיצוי מהנתבע 1 בכל מקרה מטעמים של תום לב, השתק, מניעות והסתמכות השוללים מהתובעת זכות פיצוי בנסיבות העניין. תוצאה זוהי מתקבלת גם בהתחשב בשיקול הדעת המוקנה לבית המשפט בעת קביעת גובה הפיצוי לפי סעיף 114 לחוק הירושה.

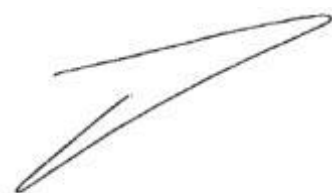
93. נוכח כל האמור התביעה נדחת על כל חלקיה.

94. התובעת תשלם לנתבע 1 שכ"ט עו"ד והוצאות משפט בסך של 15,000 ₪ תוך 30 יום מהיום, שאם לא כן ישא הסך הנ"ל הפרשי הצמדה וריבית כדין. סכום זה מביא בכלל חישוב גם את הוצאות חו"ד המומחה.

95. המזכירות תמציא פסק הדין לצדדים ולאחר מכן תסגור את התיק.

(הערה - פסק הדין ניתן לפרסום בהשמטת שמות ופרטם מזהים).

ניתן היום, ט' סיוון תש"פ, 01 יוני 2020, בהעדר הצדדים.

ורד ריקנטי-רוסנר, שופטת